

Mirzaei, E. (2025). Protests and A Grounded Theory analysis of hope for the future. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 17(1), 37-76. doi: 10.22035/isih.2025.5343.5056

 <https://doi.org/10.22035/isih.2025.5343.5056> URL: https://www.isih.ir/article_521.html

2008-4641 / © The Authors. This is an open access article under the CC BY 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

Research Paper

Protests and A Grounded Theory analysis of hope for the future

Ezatalah Mirzaei¹

Received: Jul. 27, 2024; Accepted: Nov. 2, 2024

ABSTRACT

This Article was conducted with an interdisciplinary approach, aiming to conceptualize the idea of hope for the future. The study used a qualitative methodology based on data-driven theory-building, employing in-depth interviews and theoretical sampling with 13 professors and experts in the fields of political sociology, social psychology, and social policy from Allameh Tabataba'i University and the University of Tehran. After theoretical saturation, the interview texts were analyzed using MAXQDA10 qualitative data analysis software, employing open, axial, and selective coding methods. The results from open and axial coding led to the identification of 87 concepts and 15 core categories. Additionally, the selective coding revealed that the core category of the concept of Feelings of social instability and uncertain prospects is influenced by causal conditions (Disappointment with policies and social institutions; comparison and lack of hope in the political system's achievements; public anger towards injustice; fragmentation of public opinion), as well as contextual conditions (Negative collective experiences of economic crises; age) and intervening conditions (individual, value, and social identity changes; identity formation through new media) leading to consequences such as: reevaluation of the meaning of life and the emergence of protest behavior. Strategies and measures to address these consequences, such as (adjusting expectations and demands with the capacities of the existing government; planning to manage public opinion; representation of unity between officials and the masses; representation of a faithful lifestyle; maintaining balance in domestic and foreign policies), are proposed from the perspective of academic elites.

Keywords: Hope for the future, Protest behavior, Social cohesion, Social instability, Social policy, Iran

3. Assistant Professor, Department of Cooperation and Social Welfare, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

✉ e.mirzaei@atu.ac.ir

INTRODUCTION

In recent years, political and social protests—particularly in the form of street demonstrations and occasionally violent actions—have become recurrent phenomena in contemporary Iranian society. These forms of collective action, rather than being reactions to isolated events, reflect accumulated dissatisfaction embedded in the psychological, social, and political fabric of the society. Traditional political or security-based interpretations have proven inadequate to fully grasp the roots and ramifications of such protests.

Consequently, interdisciplinary approaches—integrating sociology, social psychology, and social policy—have become essential for gaining a holistic understanding of this complex issue. Within this framework, one crucial yet underexplored variable is “hope for the future.” This concept, rooted in psychological, sociological, and governance-related theories, functions as a meaning-making and motivational force in the collective psyche.

This study employs a qualitative, grounded theory approach to examine the intricate relationship between hope for the future and protest behavior. It aims to identify the mechanisms through which the erosion of collective hope leads to social and political unrest and to develop a conceptual model informed by elite academic perspectives from relevant disciplines.

METHODOLOGY

The research adopted a qualitative methodology based on grounded theory (Strauss & Corbin). The study sample included 13 faculty members and scholars in political sociology, social psychology, and social policy from Allameh Tabataba'i and University of Tehran. Participants were selected using purposive and theoretical sampling.

Data were collected through in-depth semi-structured interviews and analyzed using MAXQDA software, following open, axial, and selective coding procedures. To ensure validity, member checks and constant comparative analysis with existing theoretical frameworks were employed. All ethical considerations, including informed consent, anonymity, and the right to withdraw, were meticulously observed.

FINDINGS

The core category that emerged from the data is the notion of “perceived social instability and ambiguous future.” This concept encapsulates a collective sentiment of uncertainty, helplessness, and distrust regarding the future, frequently cited by interviewees as central to the erosion of hope.

This perception is shaped by three sets of factors:

• **Causal Conditions:** The most significant causes include: disillusionment with policies and social institutions; comparative dissatisfaction and a lack of confidence in the achievements of the political system; widespread public anger over perceived injustices; and the fragmentation of public opinion. Observing the state's inability to improve socio-economic conditions and facing a growing gap between public demands and governmental responses, individuals experience a form of structural despair that ultimately leads to protest behavior.

• **Contextual Conditions:** These encompass collective negative experiences stemming from economic crises, as well as the role of age (i.e., generational divide). Young people, who are in the process of shaping their identities and entering society, are more prone to emotional reactions and anger. This condition results in a reinterpretation of life's meaning and a decline in commitment to social and political participation.

• **Intervening Conditions:** Individual, value-based, and social identity transformations—along with the identity-shaping influence of modern digital media—act as amplifying factors that intensify the erosion of hope. Media narratives emphasizing despair and catastrophe, coupled with the lack of effective engagement by national media, significantly contribute to the worsening of the societal crisis.

The identified consequences include a rethinking of life's meaning and the emergence of protest behavior:

1. The construction of new individual meanings of life, grounded in a detachment from formal structures and institutions.

2. An increase in both individual and collective protest actions.

Interviewees proposed several strategies to mitigate this crisis of hope:

- Aligning public expectations with the state's actual capacity.
- Managing public perception through transparent communication.
- Reestablishing solidarity between officials and the general public.
- Promoting modest and moral lifestyles among political leaders.
- Striking a balanced focus between domestic and foreign policy achievements.

These strategies are essential for restoring a minimum level of hope and legitimacy in the public sphere.

CONCLUSION

This study concludes that the crisis of hope is not merely a psychological issue but a far-reaching social and political dilemma with serious implications for national

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

cohesion and stability. Hope serves as a fundamental organizing principle that fosters trust, engagement, and resilience within societies. Its erosion, therefore, jeopardizes both social capital and political legitimacy.

In the Iranian context, particularly among the urban middle class, the gap between state promises and lived realities has grown increasingly evident. The future is perceived as bleak and unchangeable, fueling social passivity in some cases and explosive protest behavior in others. Notably, protests are more likely to erupt when people attribute the source of their hardship to domestic governance rather than external pressures.

Restoring collective hope requires a multidimensional and long-term approach that includes effective governance, responsible media practices, and inclusive public dialogue. Failure to do so may trap the society in a state of permanent tension oscillating between “protest” and “paralysis.”

NOVELTY

The present study offers several innovations:

- It is among the first to explore the interrelation between “hope for the future” and “protest” using grounded theory.
- Unlike prior research, which has tended to focus on either protests or psychological states in isolation, this work synthesizes them within a single explanatory framework.
- It integrates interdisciplinary insights from political sociology, social psychology, and public policy.
- The study presents a comprehensive conceptual model that can inform future empirical investigations and policy design.

ACKNOWLEDGEMENTS

This research was conducted independently and did not receive funding or institutional sponsorship. The author sincerely thanks the participants for their time and thoughtful contributions.

AUTHORS' CONTRIBUTION

The article is single-authored. All stages—including design, data collection, analysis, and writing—were carried out solely by the author.

CONFLICT OF INTEREST

No conflict of interest has been declared by the author.

BIBLIOGRAPHY

- Abdolzadeh, S., Abbaszadeh S.Y., & Yarmohammadzadeh, P.(2023). Visualization of Social Capital Knowledge Based on a Pathology in the Education System Using a Fuzzy Approach. *International Journal of Knowledge Processing Studies*, 3(4), 1- 11. doi: 10.22034/kps.2023.384558.1100
- Ahmadi, Y (2019). Ta'sir-e anvā'-e sarmāye-ye ejtemā'i dar šabakehā-ye ejtemā'i bar anvā'-e mošārekāt-e siyāsi [The effect of types of social capital in social networks on types of political participation studied: citizens aged 18 and over in Sanandaj]. *Quarterly Journal of Applied Sociology*, 30(3), 1-22. doi: 10.22108\ doi: JAS.2019.110615.1366 **(In Persian)**
- Azizi, H. R., & Van Veen, E. (2023). Protests in Iran in comparative perspective: A revolutionary state in trouble, *CRU Report*, https://www.clingendael.org/sites/default/files/2023-03/Protests_in_Iran.pdf
- Bayar, E. (2023). *The Rise and Fall of a Social Movement in Iran: The Iranian Green Movement*. Yuzuncu Yil University. doi:10.52477/sls.2023.13
- Bhambra, G., Medien, K. & Tilley, L.(2020).Theory for a global age: From nativism to neoliberalism and beyond. *Current Sociology*, 68, 2, 137-148. doi: 10.1177/0011392119886864
- Caiani, M. (2023). Framing and social movements. *Discourse Studies*, 25(2). doi: 10.1177/1461445623115
- Damhof, L., & Gulmans, J. (2023). Imagining the impossible: An act of radical hope. *Possibility Studies & Society*, 1(1-2), 51-55. doi: 10.1177/27538699231174821 (Original work published 2023)
- Dean, H. (2019). *Social Policy*. Cambridge: Polity.
- Della Porta, D. (2020). Protests as critical junctures: some reflections towards a momentous approach to social movements. *Social Movement Studies*, 19(5/6), 556-575. doi:10.1080/14742837.2018.1555458
- Dubowitz, M. & Kittrie, O. (2023). *Strategy for a New Comprehensive U.S. Policy on Iran, A division of the Foundation For Defense Of Democracies*. Washington, DC.
- Esmailzadeh Ashini, S., & Azimi Dolatabadi, A. (2022). Barrasi-ye 'avāmel-e mo'asser bar konešhā-ye jam'i-ye e'terāzi dar Irān (sālhā-ye 2009 va 2017) [Study of factors affecting collective protest actions in Iran (2009 and 2017)]. *Journal of Political Sciences*, 18 (59), 1-25. **(In Persian)**
- Fazalali, R. (2019). Moqāyese-ye ta'sirgozāri-ye resāne-ye mellī-ye Jomhuri-ye Eslāmī-ye Irān va resānehhā-ye fārsi-zabān-e mo'āned dar ḥavādes-e Ābān 98 [Comparing the effectiveness of the national media of the Islamic Republic of Iran and the hostile Persian-language media in the events of November 98 (based on James Rosen's chaos theory)]. *International Journal of Nations Research*, 5(52), 1-20. **(In Persian)**

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Flesher, C. & Feenstra, R.A. (2023). Reconsidering social movement impact on democracy: the case of Spain's movement. *Social Movement Studies*, 22(3), 273–303. doi: 10.1080/14742837.2023.2190090
- Flick, U. (2022). *An Introduction to Qualitative Research* (H. Jalili, Trans.). Tehran, Iran: Ney. **(In Persian)**
- Ganti, A. (2023). Rational Choice Theory: What It Is in Economics, With Examples, <https://www.investopedia.com/terms/r/rational-choice-theory.asp>
- Gordillo-García, J. (2023). Social movements and political-emotional communities: an approach from the Movement for Peace with Justice and Dignity in Mexico. *Social Movement Studies*, 24(2), 239–256. doi:10.1080/14742837.2023.2216646
- Greco, S. (2023). Hope in the Sociological Thoughts of some Founding Fathers. *The American Sociologist*, 54, 56–75. doi: 10.1007/s12108-022-09555-y
- Greenhalgh, T. (2023). Books: Digital Development: Stories of Hope from Health and Social Development. *British Journal of General Practice*, 73(726), 32-33. doi: 10.3399/bjgp23X731673
- Griffiths, M. (2019). These Days Are Ours: Young Disabled People's Experiences of Activism and Participation in Social Movements, in Berghs M., Chataika, T., ElLahib, Y. & Dube, K. (Eds.) *The Routledge Handbook of Disability Activism*. London: Routledge. doi: 10.4324/9781351165082
- Harsij, H., & Rabeienia, B. (2023). Olgū-ye šeklgīri-ye jonbešhā-ye e'terāzī bā ta'kid bar naqš-e šabakehā-ye ejtemā'i-ye majāzī [The Formation Pattern of Protest Movements with an Emphasis on the Role of Virtual Social Networks]. *Journal of Applied Sociology*, 34(3), 1-22. doi: 10.22108/jas.2023.136185.2367 **(In Persian)**
- Keshavarz, K. (2023). Darāmadi bar tahqīq-e keyfi [Hope and despair in the Iranian society: A case study of students of universities in Tehran]. *Journal of Iranian Cultural Research*, 16(3), 93-120. doi: 10.22035/jicr.2023.3168.3472 **(In Persian)**
- Khaniki, H., & Khojir, Y. (2018). Social media and political participation; Meta-analysis of political participation of social media users. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 11(1), 101-128. doi: 10.22035/isih.2019.3122.3422 **(In Persian)**
- Krafft, A. (2023). Societal Hope. Profile's Stock Exchange ebook, 2, 127-135. doi:10.1007/978-3-662-66205-2_17
- Krafft, A. M., Guse, T., & Slezackova, A. (Eds.). (2023). *Hope across cultures: Lessons from the international hope barometer*. Springer Nature Switzerland AG. doi: 10.1007/978-3-031-24412-4
- Lavizzari, A., & Siročić, Z. (2022). Contentious gender politics in Italy and Croatia: diffusion of transnational anti-gender movements to national contexts. *Social Movement Studies*, 22(4), 475–493. doi: 10.1080/14742837.2022.2052836

- Merton, R.K. (2005). Merton's strain theory. available at: [http:// home.comcast.net/~ddemelo/crime/mert_strain.html](http://home.comcast.net/~ddemelo/crime/mert_strain.html)
- Mirzaei, E & Keshavarz Moghadam, E (2014). Application of Jane Sharp's Civil Disobedience Theory to Iranian Protest Actions. *Journal of Security Studies*, 1 (2), 9-43. **(In Persian)**
- Moeinipour, M., & Tobyani, M. (2013). Payāmadhā-ye siyāsi va ejtemā'i-ye amniyati šodan-e e'terāzāt dar Jomhūrī-ye Eslāmī-ye Irān [Political and social consequences of the securitization of protests in the Islamic Republic of Iran]. *Journal of Political Sciences*, 26(3), 22-40. doi: 10.22081/PSQ.2024.66701.2795 **(In Persian)**
- Moore, J., Soltani, A., Fitzpatrick, K., & Carl, N. (2023, May 19). Iran Update. Reterieved from <https://www.understandingwar.org/backgrounder/iran-update-may-19-2023>
- Pais, R., (2023). Social Movements and Development. *Social Development Issues*, 44(3), 5. doi: 10.3998/sdi.3711
- Parry, A., Jhaveri, A., Moore, J., Soltani, A., Ganzeveld, A., & Carl, N. (2023). Iran Update, Indicator List Graphic. Reterived from <https://www.understandingwar.org/backgrounder/iran-update-october-12-2023>
- Romanos, E., Sola, J., & Rendueles, C. (2022). The political economy of the Spanish Indignados: political opportunities, social conflicts, and democratizing impacts. *Social Movement Studies*, 22(3), 438–457. doi: 10.1080/14742837.2022.2061940
- Romanos, E., Sola, J., & Rendueles, C. (2022). The political economy of the Spanish Indignados: political opportunities, social conflicts, and democratizing impacts. *Social Movement Studies*, 22(3), 438–457. doi: 10.1080/14742837.2022.2061940
- Sajadi,H.(2023).Iranian W anian Women's Movement: P ement: Political Oppor olitical Opportunities and New tunities and New Forces, *Journal Of International Womens Studies*, 25(2). <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol25/iss2/6/>
- Sakhaei, S., Soroori Sarabi, A., & Alinouri, S. (2024). Teaching IT Use to Elderly: A Media Literacy Solution. *Journal of Cyberspace Studies*, 8(2), doi: 10.22059/jcss.2024.101608.
- Sardarnia, K., & Alborzi, H. (2022). Taḥlil-e e'terāzāt-e senfi-ejtemā'i-ye axir dar Irān (2017–2021) az manzar-e nazarīe-ye siyāsāt-e xiyābān [Analysis of Social Guild Protests in Iran from Perspective of Street Politics Theory]. *Political Strategic Studies*, 11(40), 107-150. doi: 10.22054/qpps.2021.64113.2938 **(In Persian)**
- Schaarsberg,S.K.(2023). Don't just do something, sit there:contemplative activism and 'being political' as prefigurative politics, *Social Movement Studies*, doi: 10.1080/14742837.2023.2221636
- Soroori Sarabi, A., Arsalani, A., & Toosi, R. (2020). Risk management at hazardous jobs: A new media literacy?. *Socio-Spatial Studies*, 4(1), 13-24. doi: 10.22034/soc.2020.212126

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

- Soroori Sarabi, A., Zamani, M., Ranjbar, S., Rahmatian, F. (2023). Innovation – But with Risk: The Strategic Role of IT in Business Risk Management. *Journal of Cyberspace Studies*, 7(2). doi: 10.22059/jcss.2023.101605
- Strauss, A., & Corbin, J (2022). Mabānī-ye pažuheš-e keyfi: fonun va marāhel-e towlid-e nazariye-ye zamine'i [Fundamentals of Qualitative Research: Techniques and Steps for Generating Grounded Theory (E. Afshar, Trans.). Tehran, Iran: Ney Publishing. **(In Persian)**
- Taleban, M.R. (2019). Dindāri va potānsiyel-e e'terāz-e siyāsi [Religiosity and the Potential of Political Protest]. *Iranian Journal of Social Issues*, 11(1), 143-176. doi:10.29252/jspi.11.1.143 **(In Persian)**
- Tarozzi, M. (2023). Futures and hope of global citizenship education. *International Journal of Development Education and Global Learning*, 15 (1), 44–55. doi: 10.14324/IJDEGL.15.1.05
- Verhoeven, I. & Duyvendak, J. W.(2017). Understanding governmental activism. *Social Movement Studies*, 16, 5, 564–577. doi: 10.1080/14742837.2017.1338942
- Wickert, C. (2022). Theory of differential opportunities (Cloward & Ohlin), <https://soztheo.de/theories-of-crime/learning-subculture/theory-of-differential-opportunities-cloward-ohlin/?lang=en>
- Yesnowitz, J.C. (2021). How social movements can save democracy: democratic innovations.

مقاله پژوهشی

اعتراضات و واکاوی داده‌بنیاد امید به آینده

عزت‌اله میرزائی^۱

دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۵؛ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۹

چکیده

مقاله حاضر با رویکردی بین رشته‌ای و با هدف واکاوی مفهوم امید به آینده انجام شد. روش پژوهش کیفی و مبتنی بر نظریه‌پردازی داده‌محور بود که با به کارگیری تکنیک مصاحبه عمیق و نمونه‌گیری نظری با ۱۳ نفر از اساتید و صاحب‌نظران رشته‌های جامعه‌شناسی سیاسی، روانشناسی اجتماعی و سیاست‌گذاری اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و تهران، مصاحبه شد. پس از اشباع نظری، متون مصاحبه از طریق نرم افزار تحلیل داده‌های کیفی MAXQDA10، با کدگذاری باز، محوری و انتخابی، تحلیل شدند. نتایج کدگذاری باز و محوری منجر به شناسایی ۸۷ مفهوم و ۱۵ مقوله محوری شد. همچنین نتایج کدگذاری گزینشی نشان داد که مقوله هسته مفهوم «احساس بی‌ثباتی اجتماعی و چشم‌انداز نامشخص» است که تحت تأثیر شرایط علی (ناامیدی از سیاست‌ها و نهادهای اجتماعی؛ مقایسه‌گرایی و عدم امیدواری به دستاوردهای نظام سیاسی؛ خشم عمومی نسبت به بی‌عدالتی؛ از هم گسیختگی افکار عمومی) و در کنار شرایط زمینه‌ای (تجارب جمعی منفی از بحران‌های اقتصادی؛ سن) و مداخله‌گر (تغییرات هویتی فردی، ارزشی و اجتماعی؛ هویت‌سازی رسانه‌های نوین ارتباطی) منجر به بروز پیامدهای از قبیل: بازاندیشی در معنای زندگی و بروز رفتار اعتراضی خواهد شد؛ که راهبردها و تدابیری برای پاسخ به این پیامدها در قالب (متناسب‌سازی انتظارات و مطالبات با توانمندی‌های دولت مستقر؛ برنامه‌ریزی در جهت مدیریت افکار عمومی؛ بازنمایی این همانی بین کارگزار با توده؛ بازنمایی زیست مؤنانه؛ احساس تعادل در سیاست‌های داخلی و خارجی)، از منظر نخبگان علمی پیشنهاد می‌شود.

کلیدواژه‌ها: امید به آینده، رفتار اعتراضی، انسجام اجتماعی، بی‌ثباتی اجتماعی، سیاست‌گذاری اجتماعی، ایران

^۱ استادیار جامعه‌شناسی فرهنگی، گروه تعاون و رفاه اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

e.mirzaei@atu.ac.ir ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

مطالعه اعتراضات سیاسی و اجتماعی در عصر معاصر به یکی از موضوعات مهم در پژوهش‌های بین‌رشته‌ای تبدیل شده است، چرا که این اعتراضات، به ویژه در اشکال غیرمتعارف و گسترده، می‌توانند منجر به شکل‌گیری پدیده‌های چندوجهی و پیچیده اجتماعی، سیاسی و اقتصادی شوند. از این رو، اندیشمندان حوزه جامعه‌شناسی سیاسی بر اهمیت درک و توجه به اعتراضات^۱ یا آنچه مشارکت سیاسی غیرمتعارف^۲ نامیده می‌شود، تأکید نموده‌اند (پایس^۳، ۲۰۲۳؛ گوردیلو-گارسیا^۴، ۲۰۲۳؛ لویزازی و سیروچیچ^۵، ۲۰۲۳، یسنوویتز^۶، ۲۰۲۱، هامبرا، مدین و تیلی^۷، ۲۰۲۰)؛ اعتراضات، به ویژه هنگامی که از چارچوب‌های مرسوم فراتر می‌روند و به شکل خشونت‌آمیز بروز می‌کنند، نشان‌دهنده کاهش مشروعیت سیاسی و نارضایتی اجتماعی هستند و پیامدهای عمیقی برای انسجام اجتماعی دارند و در نتیجه به نماد و تجلی چالش مقبولیت سیاسی معنا و تصویرسازی می‌شود (فلچر و فینسترا^۸، ۲۰۲۳؛ دلاپورتا^۹، ۲۰۲۰) و چه بسا ممکن است منجر به وقوع انقلاب و تغییرات بنیادی در ساختارهای سیاسی و اجتماعی جوامع گردد (کیانی^{۱۰}، ۲۰۲۳؛ دلاپورتا، ۲۰۲۰).

در این بین، اعتراضات خیابانی، به عنوان یکی از جلوه‌های اعتراضات که اغلب نماد کاهش مشروعیت سیاسی و نارضایتی اجتماعی هستند، از نظر جامعه‌شناختی پیامدهای عمیقی برای انسجام اجتماعی داشته و از منظر روان‌شناسی اجتماعی نیز بر شاخص‌های امید به آینده و اعتماد جمعی تأثیرگذارند. در همین حال، از نگاه سیاست‌گذاری اجتماعی

1. Protests
2. Unconventional political participation
3. Pais
4. Gordillo-Garcia
5. Lavizzari & Sirocic
6. Yesnowitz
7. Bhambra, Medien & Tilley
8. Flesher & Feenstra
9. Della Porta
10. Caiani

نیز، تحلیل نحوه مدیریت این بحران‌ها می‌تواند به شناسایی راهبردهای پیشگیری و مداخله کمک کند. علاوه بر این، در جهان امروز که رسانه‌های دیجیتال به عاملی تعیین‌کننده در شکل‌گیری افکار عمومی تبدیل شده‌اند، یافته‌های اخیر نشان می‌دهد که روایت‌های هیجانی و تصویری در این فضاها می‌توانند به سرعت احساسات جمعی را جهت‌دهی کنند و بر درک جامعه از واقعیت تأثیر بگذارند. این رسانه‌ها با القای تصاویر اغراق‌آمیز از واقعیات روزمره، این ظرفیت را دارند که افراد را به انجام کارهای هیجانی و نادرست تشویق کنند (سروری سرابی و همکاران، ۲۰۲۰). لذا امروزه مطالعه اعتراضات به عنوان یک پدیده اجتماعی با پیامدهای سیاسی، امنیتی، روانی و اقتصادی برای بسیاری از پژوهشگران وجهی پروبلماتیک به خود گرفته و متخصصان را بر آن داشته تا به منظور درک دقیق‌تر این پدیده از دیدگاه‌های ترکیبی و بین‌رشته‌ای همچون جامعه‌شناسی سیاسی، روان‌شناسی اجتماعی، مطالعات ارتباطات و سیاست‌گذاری اجتماعی در مطالعه اعتراضات بهره گیرند.

از این رو، پژوهش حاضر با رویکردی بین‌رشته‌ای تلاش دارد تا از طریق تلفیق دانش جامعه‌شناسی سیاسی، روان‌شناسی اجتماعی و سیاست‌گذاری اجتماعی، مفهوم امید به آینده را به مثابه عاملی محوری در تحلیل و مدیریت اعتراضات سیاسی-اجتماعی بررسی کند. هر یک از این سه حوزه تحلیلی، بُعدی از واقعیت اعتراضات خیابانی را برجسته می‌سازند: از منظر جامعه‌شناسی سیاسی، اعتراضات خیابانی جلوه‌ای از بحران مشروعیت سیاسی و گسست در انسجام اجتماعی هستند؛ از منظر روان‌شناسی اجتماعی، آن‌ها بازتابی از نارضایتی روانی، ناامیدی و احساس یأس جمعی‌اند که کنش اعتراضی را به عنوان پاسخی هیجانی و دفاعی در برابر آینده مبهم شکل می‌دهد؛ و از منظر سیاست‌گذاری اجتماعی، این اعتراضات، نمود ناکارآمدی نهادهای تصمیم‌ساز در پاسخ‌گویی به نیازهای جامعه و ناتوانی در مدیریت انتظارات عمومی است. بنابراین، پیوند این سه منظر در چارچوبی واحد، زمینه‌ساز فهم عمیق‌تر و کل‌نگرتر از وجه پروبلماتیک اعتراضات خیابانی در بستر افول امید اجتماعی خواهد بود.

اگرچه، برخی پژوهشگران در مطالعه اعتراضات و تضعیف انسجام اجتماعی بر عوامل مختلفی همچون محرومیت نسبی (پایس، ۲۰۲۳؛ گریفیثس^۱، ۲۰۱۹)، گسترش فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی (گوردیلو-گارسیا، ۲۰۲۳؛ شارزبرگ^۲، ۲۰۲۳)، تغییرات ارزشی و جهت‌گیری‌های ایدئولوژیک (بایار^۳، ۲۰۲۳؛ مور و همکاران^۴، ۲۰۲۳؛ پری و همکاران^۵، ۲۰۲۳)، فاصله بین اهداف با سطح مطلوب موفقیت از سطح واقعی موفقیت (شارزبرگ، ۲۰۲۳) و نارضایتی اجتماعی (مور و همکاران، ۲۰۲۳) تأکید نموده‌اند؛ لکن، بنظر می‌رسد آنچه مطالعه اعتراضات را با نگاهی بین رشته‌ای با اهمیت‌تر می‌کند، پیوند عمیق اعتراضات با عوامل روان‌شناختی همچون امید یا ناامیدی به آینده است (میرزائی و کشاورز مقدم، ۱۴۰۲؛ کرافت، گاز و اسلزاکوا^۶، ۲۰۲۳). مطالعات نشان داده است که امید به آینده^۷ به عنوان یک مؤلفه کلیدی سرمایه اجتماعی، ارتباط مستقیمی با پایداری انسجام اجتماعی و ثبات سیاسی دارد (کرافت، گاز و اسلزاکوا^۸، ۲۰۲۳؛ پری و همکاران، ۲۰۲۳؛ عبدالزاده، عباس زاده و یارمحمدزاده، ۲۰۲۳)؛ چرا که ذهنیت افکار عمومی و وضعیت روانی جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به معنای دیگر ناامیدی علاوه بر تضعیف وفاداری افراد جامعه به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، باعث افزایش نارضایتی عمومی، رشد کنش‌های اعتراضی و حتی ظهور رفتارهای خشونت‌آمیز و گفتمان سیاسی جدید، کاهش مشروعیت سیاسی و فروپاشی سرمایه اجتماعی می‌شود و در نهایت بقاء و تداوم حیات جامعه و ثبات سیاسی را به مخاطره می‌اندازد (مور و همکاران، ۲۰۲۳). از سوی دیگر برخی پژوهش‌ها نیز نشان داده‌اند که امید به آینده در دوران بحرانی مانند جنگ یا

1. Griffiths
2. Schaarsberg
3. Bayar
4. Moore et al
5. Parry et al
6. Krafft, Guse & Slezackova
7. Hope for the future
8. Krafft, Guse & Slezackova

تحریم‌ها، به تقویت تاب‌آوری ملی، مقاومت اجتماعی، افزایش مشارکت و اعتماد کمک کرده است (عزیزی و وان‌وین^۱، ۲۰۲۳؛ سجادی، ۲۰۲۳؛ دابوویچ و کیتتری^۲، ۲۰۲۳). به عنوان نمونه، برخی پژوهش‌ها نشان داده‌اند که نگاه امیدوارانه به آینده بهتر (کسب دستاوردهای بیشتر از سوی نظام در آینده و امید به بهبود سطح زندگی مردم)، سبب افزایش روحیه ملی، ظرفیت تحمل‌پذیری و روحیه مقاومت در جامعه ایرانی بوده است (سجادی، ۲۰۲۳؛ دابوویچ و کیتتری، ۲۰۲۳).

در این میان، وضعیت امید به آینده به‌ویژه در جامعه ایران، به دلیل شرایط اقتصادی و اجتماعی خاص، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بررسی این وضعیت و پیوند آن با اعتراضات اجتماعی می‌تواند راهکارهای مؤثری برای مدیریت این بحران‌ها و تقویت انسجام اجتماعی ارائه دهد. با این وصف، پژوهش حاضر با رویکردی بین‌رشته‌ای تلاش دارد تا از طریق تلفیق دانش جامعه‌شناسی سیاسی، روان‌شناسی اجتماعی، و سیاست‌گذاری اجتماعی، مفهوم امید به آینده را به مثابه یک عامل محوری در مدیریت و تحلیل اعتراضات سیاسی-اجتماعی بررسی نماید. چنانچه با نگاهی به تحقیقات تجربی پیشین می‌توان اذعان نمود که کمتر پژوهشی به صورت توأمان به بررسی این دو متغیر پرداخته و تحقیقاً هیچ پژوهشی در این زمینه از رویکرد کیفی بهره نبرده است و این وجه بدیع بودن موضوع را بیشتر آشکار می‌کند. به عبارتی دیگر، این پژوهش نه تنها خلأ موجود در این زمینه را برطرف می‌کند، بلکه مبنایی برای تحقیقات آتی در حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی و سیاسی نیز ارائه و نقش پیشینه‌ساز را ایفا می‌کند. از این رو، مقاله پیش رو در تلاش است تا با رویکردی کیفی از زوایه نگاه نخبگان علمی با امعان نظر به کنش‌های اعتراضی، به واکاوی داده بنیاد مفهوم امید به آینده در سه قالب علل، راهبردها و پیامدها بپردازد. بنابراین، پاسخگویی به سؤالات تحقیق بدین شرح مورد توجه این پژوهش بوده است: ۱) شرایط (علی، مداخله‌گر، زمینه‌ای) حاکم بر امید

1. Azizi & van Veen

2. Dubowitz & Kittrie

به آینده و پیامدهای ناامیدی به آینده کدامند؟ ۲) راهبردهای تقویت امید به آینده کدامند؟ ۳) مدل مفهومی امید به آینده چگونه است؟

۲. پیشینه تجربی

در مورد سابقه تجربی موضوع حاضر باید گفت که هرچند تحقیقاتی قبلاً در این زمینه نگارش شده است، اما با توجه به هدف و ماهیت تحقیق پیش رو، هیچ گونه پژوهشی دیده نشده که به موضوع کنش های اعتراضی از منظر ناامیدی از آینده پرداخته باشد و تحقیقاتی که ذکر خواهد شد، صرفاً به عنوان راهنمای تجربی و تئوریکي مطمحنظر هستند و برای موضوع مدنظر، خود این تحقیق، پیشینه ساز قلمداد می گردد.

جدول ۱. پیشینه تجربی تحقیق

ردیف	عنوان	نویسنده / نویسندگان	یافته اصلی	سال
۱	الگوی شکل گیری جنبش های اعتراضی با تأکید بر نقش شبکه های اجتماعی مجازی	هرسبیچ و ربیعی نیا	شبکه های اجتماعی در قالب سه مضمون کلی «هنجارسازی»، «بسیج و سازمان دهی» و «واکنش میدانی» بر جنبش های اعتراضی تأثیر گذاشته است.	۱۴۰۲
۲	پیامدهای سیاسی و اجتماعی امنیتی شدن اعتراضات در جمهوری اسلامی ایران	معینی پور و توبیانی	پیامدهای امنیتی اعتراضات نه فقط خشم و بی اعتمادی مردم به مسئولان، بلکه به ارزش های بنیادین جامعه همچون اعتقادات دینی را نیز افزایش داده است. در کنار پیامدهای سیاسی و اجتماعی، امنیتی شدن اعتراضات برای کشور پیامدهای اقتصادی نیز در پی دارد.	۱۴۰۲
۳	امید و ناامیدی در جامعه ایران: مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه های شهر تهران	کشاوری	از آن جا که انسداد اقتصادی، سیاسی و اجتماعی به گسترش ناامیدی اجتماعی در میان مشارکت کنندگان دامن می زند، به رسمیت شناختن جنبش های اجتماعی و گشودگی نهادهای حکمرانی به طرح مطالبات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مردم و تلاش در جهت برآورده ساختن این مطالبات، می تواند به گسترش امید اجتماعی در جامعه کمک کند.	۱۴۰۲

ردیف	عنوان	نویسنده/ نویسندگان	یافته اصلی	سال
۴	بررسی عوامل مؤثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران (سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶)	اسماعیل‌زاده آشنینی و عظیمی دولت‌آبادی	در مجموعه آثار علمی مرتبط با اعتراضات سال ۱۳۸۸، علل سیاسی بیش از سایر علل مورد توجه قرار گرفته و عامل اقتصادی کمتر از دیگر عوامل مورد توجه بوده است. همچنین در مجموعه آثار علمی مرتبط با اعتراضات سال ۱۳۹۶، علل اجتماعی بیش از سایر علل مورد توجه یوده و عامل فرهنگی کمتر از سایر عوامل مورد عنایت قرار گرفته است.	۱۴۰۱
۵	تحلیل اعتراضات صنفی - اجتماعی اخیر در ایران از منظر نظریه سیاست خیابان	سردارنیا و البرزی	به ترتیب متغیرهای اقتصادی - معیشتی، سیاسی، اجتماعی، انگیزشی، محیط زیستی و حقوقی در این اعتراض‌ها تأثیرگذار بوده‌اند، اما متغیر اقتصادی و معیشتی از بالاترین و بیشترین نقش برخوردار بوده است.	۱۴۰۱
۶	دینداری و پتانسیل اعتراض سیاسی	طالبان	پتانسیل اعتراض سیاسی پاسخگویان نمونه تحقیق، مستقل از دینداری‌شان بوده است.	۱۳۹۹
۷	مقایسه تأثیرگذاری رسانه ملی ج.ا.ایران و رسانه‌های فارسی زبان معاند در حوادث آبان ۹۸ (بر مبنای نظریه آشوب جیمز روزنا)	فضلعلی	هرچند کنش جمعی به شکل اعتراض در هر جامعه‌ای امری طبیعی قلمداد می‌گردد، اما وقتی این اعتراضات تبدیل به اغتشاش و خشونت می‌گردند، شاید بتوان اعتراف نمود که نباید از نقش قدرت‌های خارجی و رسانه‌های آنها غفلت ورزید و می‌توان گفت که آنها با تکیه بر انواع رسانه‌های جمعی خویش قادر خواهند بودند تا مسیر هرگونه اعتراض مسالمت آمیز و آرام را به سمت اغتشاش و خشونت تغییر دهند.	۱۳۹۹
۸	تأثیر انواع سرمایه اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی بر انواع مشارکت سیاسی مورد مطالعه: شهروندان ۱۸ سال به بالای سندج	احمدی	بعد برون‌گروهی سرمایه اجتماعی بر مشارکت مدنی آشکار و پنهان معاصر شهروندان اثر معنادارتری از سایر ابعاد داشته است؛ این در حالی است که سرمایه اجتماعی برون‌گروهی غیرمجازی (واقعی) اثر معنادارتری بر مشارکت سیاسی آشکار (سازمان‌یافتگی، رأی‌دادن و شرکت در احزاب) داشته است.	۱۳۹۸
۹	رسانه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی؛ فراتحلیل مشارکت سیاسی کاربران رسانه‌های اجتماعی	خانیکی و خجیر	نقش قابل تأمل رسانه‌های اجتماعی در مشارکت سیاسی	۱۳۹۷

ردیف	عنوان	نویسنده / نویسندگان	یافته اصلی	سال
۱۰	اعتراضات در ایران در منظر تطبیقی	عزیزی و وان وین	حاکمان سیاسی در تلاش بوده‌اند که از طریق سرکوب معترضان، از تکرار و گسترش اعتراضات جلوگیری نمایند که این موضوع به مردم القا خواهد کرد که قدرت اجباری ایران در مسیر تبدیل شدن به یک اقتدارگرایی کلاسیک تک حزبی است.	۲۰۲۳
۱۱	ظهور و سقوط یک جنبش اجتماعی در ایران: جنبش سبز ایران	بایار	نقش جنبش سبز سال ۱۳۸۸ در تداوم کنش‌های اعتراضی سال‌های بعد در ایران که البته کنش‌های متعاقب آن، بیشتر رنگ و بوی اقتصادی داشته‌اند تا سیاسی.	۲۰۲۳
۱۲	جنبش زنان ایرانی: فرصت‌های سیاسی و ظرفیت‌های جدید و نیروهای نو	سجادی	نقش فعال زنان در شروع و تداوم جنبش‌های سیاسی و کنش‌های اعتراضی سال‌های اخیر ایران که بخصوص در عصر کنونی بیشتر به چشم می‌آید.	۲۰۲۳
۱۳	استراتژی آمریکا در قبال ایران	داب‌وویتز و کیتري	اتخاذ سیاست و استراتژی‌هایی چون افزایش موج ناامیدی در بین ایرانیان، تحریک و تهییج مردم ایران به سمت کنش اعتراضی، سانسور اخبار از سوی رسانه‌های مختلف	۲۰۲۳

همان‌گونه که در جدول فوق دیده می‌شود، مطالعات پیشین عمدتاً به یکی از دو محور «اعتراضات» یا «امید» به طور جداگانه پرداخته‌اند. در شماری از پژوهش‌ها مانند مطالعات اسماعیل‌زاده آشینی و عظیمی دولت‌آبادی (۱۴۰۱) یا معینی‌پور و توبیانی (۱۴۰۲)، تأکید اصلی بر تحلیل علل و پیامدهای اعتراضات اجتماعی است، بی‌آن‌که به مؤلفه‌های روان‌شناختی مانند امید به آینده توجه شده باشد. در مقابل، برخی تحقیقات مانند پژوهش کشاورز (۱۴۰۲) یا سجادی (۲۰۲۳) به بررسی امید اجتماعی پرداخته‌اند، اما فاقد پیوند نظری و تجربی با کنش‌های اعتراضی هستند. مهم‌تر آن‌که رویکرد این مطالعات غالباً تک‌ساحتی، کمی یا صرفاً مبتنی بر تحلیل محتوا بوده و اغلب از منظر صرف جامعه‌شناختی یا سیاسی تحلیل شده‌اند. در نتیجه، آنچه در ادبیات موجود مغفول مانده، تحلیل بین‌رشته‌ای و کیفی رابطه بین امید به آینده و کنش اعتراضی است؛ خلأیی که مقاله حاضر درصدد پر کردن آن با استفاده از نظریه‌پردازی داده‌بنیاد و مصاحبه با نخبگان علمی از سه حوزه اصلی تحقیق است.

۳. چارچوب مفهومی

امید به عنوان یک مفهوم روان‌شناختی و اجتماعی در مطالعات مختلف به‌ویژه در نظریه‌های روان‌شناسی و جامعه‌شناسی سیاسی، جایگاه ویژه‌ای دارد. استوتلند^۱ (۱۹۶۹)؛ به نقل از کرافت، (۲۰۲۳)، امید را ترکیبی از انتظار و احتمال دستیابی به هدف تعریف کرده است. این تعریف به‌ویژه در سطح فردی، نشان‌دهنده تأثیر تصمیمات و توانایی‌های فردی بر امید و در نتیجه بر تعاملات اجتماعی است. به‌گونه‌ای که فردی که احساس ناامیدی می‌کند، ممکن است به‌سرعت از یک فرد منفعل به یک نیروی اعتراضی با انگیزه تبدیل شود (کرافت، ۲۰۲۳؛ گریکو^۲، ۲۰۲۳). بنابراین، در این چارچوب، هر نوع تغییر در وضعیت امید به‌طور مستقیم بر روان‌شناسی اجتماعی افراد تأثیر می‌گذارد و ممکن است در پی آن، اعتراضات اجتماعی شکل بگیرد (دامهوف و گولمانز^۳، ۲۰۲۳).

در ادامه از نظر اسنایدر (۲۰۰۰)، نظریه‌ای تکمیلی در این زمینه ارائه داده است که امید را یک فرآیندی شناختی می‌داند که افراد از طریق آن اهداف خود را تعیین می‌کنند و مسیرهایی برای دستیابی به این اهداف طراحی می‌کنند، حتی در مواجهه با موانع. این رویکرد بر سه مؤلفه اصلی تأکید دارد: تفکر هدف (تصویر روشن از اهداف)، تفکر عامل (اعتماد به توانایی فرد در حرکت به سوی هدف)، و تفکر گذرگاه (توانایی یافتن راه‌های مختلف برای دستیابی به هدف) (تاروزی^۴، ۲۰۲۳). در عصر دیجیتال کنونی، دستیابی به این اهداف مستلزم مهارت‌های جدیدی است. همانطور که مطالعات اخیر نشان می‌دهند، سواد رسانه‌ای و دیجیتال به عنوان ابزاری ضروری برای مشارکت مؤثر در جامعه عمل می‌کنند. این مهارت‌ها نه تنها توانایی تحلیل انتقادی محتوای رسانه‌ای را تقویت می‌کنند، بلکه ظرفیت افراد را برای شناسایی مسیرهای دستیابی به اهداف در فضای پیچیده دیجیتال امروز افزایش می‌دهند. فقدان این مهارت‌ها می‌تواند به احساس ناتوانی و انزوای اجتماعی

1. Stotlend
2. Greco
3. Damhof & Gulmans
4. Tarozzi

منجر شود و در نهایت امید به تغییر را تضعیف نماید (سخنائی و همکاران، ۲۰۲۴). این مؤلفه‌ها نشان‌دهنده تأثیر مثبت امید بر توانایی فرد برای مقابله با مشکلات و جلب مشارکت در فرآیندهای اجتماعی است. در صورتی که این توانمندی‌ها در فرد یا جامعه کاهش یابد، زمینه برای بروز اعتراضات و نارضایتی‌های اجتماعی مهیا می‌شود.

از منظر جامعه‌شناسی، امید به آینده ابعاد گسترده‌تری می‌یابد. به‌ویژه زمانی که موانع اجتماعی و اقتصادی مانع از تحقق اهداف فردی و جمعی شوند، افراد ممکن است احساس یأس کنند (گرین‌هالغ^۱، ۲۰۲۳). در این میان، فناوری‌های نوین نیز نقش متناقض‌نمایی ایفا می‌کنند. همانطور که سروری سرابی و همکاران (۲۰۲۳) اشاره می‌کنند، سیستم‌های اطلاعاتی از یک سو با تسهیل ارتباطات و تحلیل داده‌ها می‌توانند به شفاف‌سازی مشکلات اجتماعی کمک کنند، ولی از سوی دیگر ممکن است با ایجاد آسیب‌پذیری‌های جدید، بی‌اعتمادی به نهادها را تشدید نمایند. این دوگانگی در جوامعی که با شکاف دیجیتال مواجهند، می‌تواند به احساس محرومیت نسبی و ناامیدی از آینده دامن زده و در نهایت به بروز رفتارهای اعتراضی بینجامد. به گفته مرتون^۲ (۲۰۰۵)، هنگامی که در یک جامعه بین اهداف فرهنگی و وسایل دستیابی به این اهداف تناسبی وجود نداشته باشد، افراد در فشار اجتماعی بیشتر از دیگران دچار رفتارهای انحرافی و اعتراضات می‌شوند. این نظریه در شرایط اقتصادی و اجتماعی بحران‌زده، به وضوح بیان می‌کند که فرد احساس ناامیدی خواهد کرد و این ناامیدی می‌تواند به اعتراضات اجتماعی تبدیل شود (وایکرت^۳، ۲۰۲۲؛ مرتون، ۲۰۰۵).

با این وصف، در جوامع بحران‌زده یا ناعادلانه، زمانی که افراد احساس می‌کنند شانس رسیدن به اهدافشان کاهش یافته است و یا تبعیض‌های اجتماعی مانع از تحقق خواسته‌ها می‌شود، بیشتر در معرض ناامیدی و نارضایتی قرار دارند. این وضعیت در نهایت منجر به افزایش احتمال بروز رفتارهای اعتراضی و شکل‌گیری جنبش‌های

1. Greenhalgh
2. Merton
3. Wickert

اجتماعی می‌شود. در همین راستا، مطالعه اعتراضات اجتماعی و روان‌شناسی فردی و جمعی افراد می‌تواند به درک بهتر از رابطه بین امید و اعتراض کمک کند.

در برخی از نظریه‌های جامعه‌شناسی، مقایسه اجتماعی نیز نقشی کلیدی در شکل‌گیری احساس نارضایتی و ناامیدی ایفا می‌کند. افراد زمانی که خود را با کسانی که وضعیت بهتری دارند مقایسه می‌کنند، ممکن است احساس عقب‌ماندگی و عدم دستیابی به اهداف را تجربه کنند، که این امر می‌تواند به افزایش ناامیدی و در نهایت به بروز کنش‌های اعتراضی منجر شود (گانتی^۱، ۲۰۲۳). به همین دلیل، اعتراضات اجتماعی می‌توانند ناشی از احساس عدم موفقیت و ناامیدی فردی و جمعی از تغییرات در ساختارهای اجتماعی و اقتصادی باشند. اعتراض به‌طور کلی به عنوان یک نوع مشارکت سیاسی غیرمتعارف و متنوع تعریف می‌شود که شامل فعالیت‌هایی همچون تظاهرات، اعتصابات، تحریم‌ها، و حتی خشونت می‌شود (فلچر و فینسترا، ۲۰۲۳؛ رومانز و همکاران^۲، ۲۰۲۲؛ همبرا و همکاران، ۲۰۲۰؛ دین^۳، ۲۰۱۹؛ ورهون و دایونداک^۴، ۲۰۱۷). از این رو، اعتراضات به‌ویژه زمانی که افراد به دلیل احساس ناامیدی به مبارزه برخیزند، می‌توانند به یک ابزار برای بیان نارضایتی و جلب توجه به مسائل اجتماعی و سیاسی تبدیل شوند.

الگوی نظری دیگر برای تبیین و علل‌یابی وقوع اعتراضات سیاسی، مدل بسیج می‌باشد که بر اساس آن، مشارکت سیاسی محصول زمینه است. این چارچوب در واقع به سازمان‌های اجتماعی که بسیج از طریق آن صورت می‌گیرد، توجه خاصی ارائه می‌نماید. بر اساس این الگوی نظری، سازمان‌ها به عنوان مدارس دموکراسی برای آموزش ارزش‌ها، نگرش‌ها و مهارت‌ها به شهروندان در نظر گرفته می‌شوند که شهروندان را برای شرکت در سیاست‌ها ترغیب می‌نمایند و اعضایشان را با یک آموزش که حکم یک جعبه ابزار برای کنش‌های سیاسی دارد، تأمین می‌کنند (گوردیلو-گارسیا، ۲۰۲۳).

1. Ganti
2. Romanos et al
3. Dean
4. Verhoeven & Duyvendak

به طور کلی، امید و اعتراض در یک ارتباط دوطرفه و پیچیده قرار دارند. از یک سو، امید به آینده به عنوان عاملی انگیزشی می‌تواند افراد را به سوی مشارکت اجتماعی و حرکت به سوی تغییر سوق دهد و از سوی دیگر، نبود امید یا احساس ناامیدی می‌تواند به خشم و اعتراضات اجتماعی منجر شود. در نتیجه، بررسی این دو مفهوم و ارتباط آن‌ها می‌تواند به درک عمیق‌تری از علل و پیامدهای اعتراضات اجتماعی کمک کند.

در این راستا، نظریه زمینه‌ای به عنوان رویکردی مفهومی، به شفاف‌سازی عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری و تغییرات امید به آینده پرداخته و این عوامل را در پنج بعد کلیدی تقسیم‌بندی می‌کند: شرایط علی، شرایط مداخله‌گر، شرایط زمینه‌ای، پیامدها و استراتژی‌ها یا راهبردها. هر یک از این ابعاد نقش اساسی در درک و تبیین این پدیده ایفا می‌کنند.

۴. روش‌شناسی

پژوهش حاضر به روش کیفی و مبتنی بر نظریه‌پردازی داده‌محور بر اساس رهیافت نظام‌مند اشتراوس و کوربین، با تکیه بر تکنیک مصاحبه عمیق انجام شد. جامعه مورد مطالعه از کلیه اساتید و صاحب‌نظران رشته‌های جامعه‌شناسی سیاسی، روان‌شناسی اجتماعی و سیاست‌گذاری اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی و تهران تشکیل شده بود که پس از مصاحبه با ۱۳ نفر از آن‌ها (از طریق نمونه‌گیری هدفمند و نظری) به دلیل اشباع نظری، مصاحبه‌ها متوقف گردید. گفتنی است معیار ورود به نمونه، تمایل اساتید و صاحب‌نظران به شرکت در مصاحبه، کسب اجازه برای ثبت و ضبط محتوای مصاحبه بود. همچنین حق خروج از فرآیند مصاحبه در هر زمان دلخواه و ایضاً رعایت اصل محرمانگی اطلاعات شخصی، رشته تخصصی و وابستگی سازمانی آن‌ها به رسمیت شناخته شد. از این سیزده نفر، ۹ نفر مرد و ۴ نفر زن بوده که سن آن‌ها هم بین ۴۴ تا ۶۹ سال متغیر بوده است. مشخصات فردی اعضای پاسخگو در جدول شماره (۲) آمده است:

جدول ۲. ویژگی‌های توصیفی مشارکت‌کنندگان

کد مصاحبه‌شونده	جنسیت	سن	سابقه فعالیت آموزشی و پژوهشی مرتبط با موضوع
M1	مرد	۵۳	۱۱
M2	مرد	۵۹	۱۶
M3	زن	۴۷	۹
M4	مرد	۶۰	۲۱
M5	مرد	۵۴	۱۱
M6	مرد	۶۹	۲۵
M7	مرد	۴۸	۱۰
M8	زن	۴۴	۷
M9	مرد	۶۵	۲۴
M10	زن	۵۸	۲۲
M11	مرد	۶۳	۲۰
M12	زن	۵۶	۱۷
M13	مرد	۶۶	۲۶

پس از تبدیل محتوای مصاحبه‌ها به متن، از نرم افزار MAXQDA برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و مبتنی بر تکنیک تحلیل مقایسه مداوم (کوربین و اشتراوس، ۱۴۰۱) استفاده شد تا با بررسی دقیق مصاحبه‌ها در سه سطح کدگذاری باز، محوری و انتخابی به تحلیل متون مصاحبه‌ها پرداخته شود. در تحقیقات کیفی، رعایت دو اصل پرهیز از آسیب رساندن به شرکت‌کنندگان و رضایت آگاهانه آن‌ها برای ورود به مصاحبه شرط است (فلیک، ۱۴۰۱)، که در این پژوهش نیز رعایت شده است. همچنین برای نیل به معیار قابلیت اعتماد از دو تکنیک متعارف و مرسوم کنترل و ارزیابی از دید مشارکت‌کنندگان و مقایسه‌های تحلیلی بهره برده شده است. در روش اول بر چک کردن و دقت پاسخ‌ها و در روش دوم نیز از ادبیات نظری موجود برای یکپارچگی و غنای مفهومی استفاده و تأکید شده است.

۵. یافته‌ها

با توجه به چارچوب مفهومی تحقیق که در آن، ناامیدی به آینده به عنوان مؤلفه‌ای روان‌شناختی و اجتماعی در ارتباط با بروز کنش‌های اعتراضی در نظر گرفته شده بود، تحلیل داده‌ها نشان داد که این ناامیدی در سطح ذهنی و اجتماعی، در قالب مفهومی فراگیرتر به نام «احساس بی‌ثباتی اجتماعی و چشم‌انداز نامشخص» بازنمایی می‌شود. این مقوله، ترکیبی از مؤلفه‌های ناامیدی، سردرگمی، عدم اطمینان به آینده، و فقدان اعتماد به تغییر است که در مصاحبه‌ها بارها از سوی مشارکت‌کنندگان مطرح شده و به عنوان هسته مرکزی تجربیات ذهنی نخبگان شناخته شد. بنابراین، این مقوله هسته دقیقاً ادامه منطقی همان فرض نظری مقاله در باب پیوند میان فرسایش امید اجتماعی و بروز رفتارهای اعتراضی است.

لذا، در این پژوهش، مقوله هسته عبارت است از «احساس بی‌ثباتی اجتماعی و چشم‌انداز نامشخص». این مقوله هسته به نوعی ترکیب و تجلی درک جمعی افراد از آینده است که در آن به جای اینکه امید به آینده تنها به طور مثبت در ذهن افراد حضور داشته باشد، مجموعه‌ای از نگرانی‌ها، چالش‌ها و ناامیدی‌ها نیز بر آن سایه می‌اندازد. افراد در این وضعیت نه تنها به آینده با نگرانی و تردید می‌نگرند بلکه تصور می‌کنند که مسیر روشنی برای بهبود شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی وجود ندارد. این احساس بی‌ثباتی اجتماعی از ناتوانی در تغییر وضعیت فعلی و عدم وجود چشم‌انداز مشخص برای آینده ناشی می‌شود. مقوله‌ای که مسیر روییدن آن از دل داده‌ها و در ارجاع به مقولات محوری نمایان است و می‌تواند به عنوان انتزاعی‌ترین مفهوم در این پژوهش، به پرسش‌های زمینه‌ای، تعاملی و پیامدی پاسخ دهد. نتایج این پژوهش نشان داد که مفهوم «احساس بی‌ثباتی اجتماعی و چشم‌انداز نامشخص»، به نوعی به همه عوامل و شرایط تأثیرگذار بر روند شکل‌گیری اعتراضات در جامعه مربوط می‌شود. چنانچه هر رویدادی جدای از اینکه اقتصادی باشد یا اجتماعی، فرهنگی باشد یا سیاسی و ... در نهایت می‌تواند منبعث از مقوله احساس بی‌ثباتی اجتماعی و چشم‌انداز نامشخص

تأثیرگذار باشد؛ به عبارتی این مفهوم ماهیتی دوجبه‌ی، فعال و پویا و متأثر از تجارب، اطلاعات و رویدادهایی است که ممکن است از طریق امید به آینده یا نوسیدی از آینده ظهور و بروز کند و بدیهی است که وجه نوسیدی به آینده، کنش‌های هیجانی نظیر نارضایتی، عصبانیت، اعتراض و... را در پی خواهد داشت. همچنین، این تفسیر ذهنی تحت تأثیر برخی شرایط علی، زمینه‌ای و مداخله‌گر وجود داشت و نشان داد از طرق مختلفی از جمله انفکاک مردم از نظام سیاسی، بی‌تفاوتی اجتماعی، خلق معنای جدید زندگی در ابعاد فردی و اجتماعی، تراکم خشم و سرخوردگی و انواع محرک‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی می‌تواند منجر به بازاندیشی در معنای زندگی و بروز رفتارهای اعتراض‌آمیز شود. از سوی دیگر، می‌تواند با پررنگ کردن راهبردهای اشاره شده در جدول شماره ۷، منجر به انسجام ملی و تقویت روحیه همدلی بین مردم و مسئولین کشور گردد.

در یک نگاه کلی، مسیر رویش این مقوله هسته می‌تواند از زمانی آغاز شود که افراد از بحران‌ها و مشکلات اجتماعی به‌طور مداوم درک منفی و ناامیدکننده‌ای پیدا می‌کنند. این وضعیت، ابتدا با افزایش احساس ناامیدی فردی و جمعی شروع می‌شود و سپس به افزایش نارضایتی اجتماعی و در نهایت به بروز اعتراضات و کنش‌های اعتراضی منجر می‌گردد. در ادامه، اگر نهادهای اجتماعی و سیاسی نتوانند پاسخ مؤثری به این نگرانی‌ها بدهند، این وضعیت می‌تواند به بحران‌های اجتماعی بزرگتری تبدیل شود که با افزایش خسونت‌ها و تنش‌های اجتماعی همراه خواهد بود. نهایتاً، استفاده از «احساس بی‌ثباتی اجتماعی و چشم‌انداز نامشخص» به عنوان مقوله هسته، می‌تواند به‌طور مؤثری درک جمعی افراد را از وضعیت موجود و آینده‌نگری در شرایط بحران‌های اجتماعی و سیاسی توضیح دهد. این مقوله هسته بازتاب‌دهنده عدم اطمینان به آینده و ناامیدی از تغییرات در جامعه است و مسیر تغییر آن نیازمند توجه به سیاست‌گذاری‌های مؤثر، تقویت مشارکت اجتماعی و فراهم کردن بستری برای گفت‌وگو و همکاری در جامعه است.

۵-۱. تبیین وضعیت امید به آینده در جامعه ایران

با تکیه بر داده‌های گردآوری شده، در مرحله کدگذاری باز ۸۷ مفهوم استخراج گردید که در مرحله کدگذاری محوری در قالب ۱۵ مقوله محوری دسته‌بندی شدند. بر این اساس، ذیلاً به شرایط، مقولات و مفاهیم مربوط به علل، پیامدها و راهبردها اشاره می‌گردد.

۵-۱-۱. شرایط علی

شرایط علی شامل آن دسته از رویدادها و وقایعی است که بر پدیده‌ها اثر می‌گذارند یا منجر به وقوع یا توسعه یک پدیده می‌شوند (استراوس و کوربین، ۱۴۰۱: ۲۱۴). مقولات محوری و مفاهیم مربوط به شرایط علی ناظر بر مقوله هسته (پدیده مرکزی)، در جدول شماره (۳) گزارش شده است.

جدول ۳. شرایط علی

مقولات عمده (کدگذاری محوری)	برخی از مفاهیم (کدگذاری باز)	برخی کدهای مشارکت‌کنندگان
نامیدی از سیاست‌ها و نهادهای اجتماعی	گسترش تحریم‌های اقتصادی و بی‌اعتمادی به ساختارهای قدرت	M1, M4, M6
	گسترش طبقه فقیر و نارضایتی از وضعیت معیشتی و اقتصادی	M2, M3, M5, M8, M10
	ناکارآمدی دولت و سیستم‌های سیاسی و اجتماعی در حل مشکلات اقتصادی	M4, M9, M10
مقایسه‌گرایی و عدم امیدواری به دستاوردهای نظام سیاسی	ضعف در تحقق عینی وعده‌های مسئولین	M5, M7, M10
	حداکثری شدن انتظارات و مطالبات	M1, M2, M7, M12, M13
	زایش و انباشت مطالبات و انتظارات جامعه	M2, M6, M8, M11, M12
	شکل‌گیری مطالبات زنجیره‌وار	M8, M12
خشتم عمومی نسبت به بی‌عدالتی	احساس تبعیض	M4, M7, M11
	رابطه‌گرایی به جای ضابطه‌گرایی	M1, M2, M3, M6, M8, M9, M12, M13
	ضعف در اقتناع و جهت‌دهی به افکار عمومی	M6, M11
از هم گسیختگی افکار عمومی	عدم همراهی افکار عمومی با تصمیمات معیشتی و اقتصادی حاکمیت	M4, M6, M7, M10, M13
	تجارب منفی گذشته	M2, M3, M6, M10

نامیدی از سیاست‌ها و نهادهای اجتماعی

این مقوله نشان‌دهنده ناکارآمدی سیستم‌های سیاسی و اجتماعی در حل بحران‌های اقتصادی است که منجر به احساس بی‌اعتمادی به ساختارهای قدرت و کاهش امید به تغییرات مثبت در آینده می‌شود. همچنین بیانگر این است که بحران عمیق اقتصادی به‌ویژه پس از تحریم‌ها و مشکلات اقتصادی داخلی، به صورت اجتماعی و روان‌شناختی اثرات منفی برجای گذاشته است. نظریه‌های مختلف در جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی می‌گویند که این نوع استیصال اقتصادی می‌تواند منجر به بی‌اعتمادی عمیق و نهایتاً بروز اعتراضات شود. این تحلیل در مطالعاتی مانند آنچه توسط بایار، ۲۰۲۳ مطرح شده است، به تأثیر شرایط اقتصادی بر رفتارهای اجتماعی تأکید دارد. مطابق با این گزاره، M1 بر این باور بوده که «نقض برجام و تداوم تحریم‌های اقتصادی موجب ترویج این گفتمان توسط اپوزیسیون خارج نشین شد که جمهوری اسلامی در یک انسداد ناشی از تغییر اوضاع قرار گرفته است و ظرفیت تغییر و اصلاحی وجود ندارد». همچنین M3 بیان داشته که «بحران اقتصادی باعث شکل‌گیری و گسترش بی‌سابقه پدیده طبقه متوسط فقیر شده و بخش بزرگی از جامعه ایرانی را برای شکل‌دهی به اعتراضاتی از جنس اقتصادی با یکدیگر همراه نموده است». مطابق با صحبت‌های M10، «زمانی که جامعه احساس می‌کند حاکمیت و نهادهای سیاسی و اجتماعی آن در پی تأمین مطالبات مردم نیست و یا در برابر مشکلات معیشتی و دغدغه‌های اقتصادی منفعلانه رفتار می‌کند، امیدی به بهبود وضعیت نخواهد داشت».

مقایسه‌گرایی حداکثری جامعه ایرانی و عدم امیدواری به دستاوردهای نظام سیاسی

این مقوله به بحث مقایسه اجتماعی (گانتی، ۲۰۲۳) اشاره دارد که در آن افراد احساس نارضایتی و ناامیدی خود را از وضعیت موجود مقایسه می‌کنند. وعده‌های نظام سیاسی که به عمل تبدیل نمی‌شود، موجب افزایش انتظارات و در نتیجه خشم و نارضایتی در میان مردم می‌شود. M7 در این زمینه بیان داشته که «نوع واکنش جامعه ایرانی به آنچه در

پیرامون خود به فعلیت می‌رسد، ناشی از دریافت او از دو اصل مقایسه حرف و عمل مسئولین و عینی‌گرایی و به معنای دقیق‌تر تحلیل وضعیت حاصل از سودمندی است». چنانچه در تکمیل بیانات M7، مصاحبه‌کننده دیگر (M10) باور داشته که «عدم تحقق وعده‌های گشایش اقتصادی و فرهنگی پس از برگزاری انتخابات‌ها، موج بی‌اعتمادی نسبت به حاکمیت و دولتمردان را گسترش داده و با شکل‌گیری موانع جدی بر سر راه اهداف و مطالبات مردم، اضطراب فردی و اجتماعی در جامعه را به موازات ناامیدی گسترش داده و تبدیل به نوعی خشم فروخورده در جامعه کرده است». M2 نیز معتقد بوده که «جامعه به میزانی که مطالبات خود را تحقق نیافته می‌بیند، دچار خشم درونی می‌شود و بر تمایلات اعتراضی‌اش نیز افزوده می‌شود و در این میان وعده‌های بی‌انجام نیز به عنوان کاتالیزور اعتراضات رخ می‌نمایند».

خشم عمومی نسبت به بی‌عدالتی

این مقوله نشان می‌دهد که تبعیض و بی‌عدالتی یکی از عوامل کلیدی در تحریک اعتراضات است. مطالعات متعدد مانند (پایس، ۲۰۲۳؛ گریفیتس، ۲۰۱۹) نیز نشان دادند که نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی می‌تواند موجب افزایش تنش‌ها و سرکوب‌های اجتماعی شود. در این زمینه M4 معتقد بود «بر اساس دریافت کسر بالایی از جامعه و احساس کنونی آنان، جایگاه‌های مطلوب به سبب تلاش، تخصص و کارایی افراد به‌دست نمی‌آید، بلکه مسئولیت‌های کلیدی به دلیل داشتن شبکه ارتباطی، رانت و حدی از قدرت به‌دست می‌آید».

از هم گسیختگی افکار عمومی

طبق دیدگاه شارزبرگ، ۲۰۲۳، رسانه‌ها و روش‌های اقناع عمومی می‌توانند افکار عمومی را شکل دهند. در شرایطی که رسانه‌ها نتوانند اطلاعات دقیق یا الهام‌بخش ارائه دهند، این باعث تقویت شکاف‌های اجتماعی و کاهش همبستگی می‌شود. بر اساس دیدگاه M6، «در جمهوری اسلامی به دلیل فراگیر شدن روایت عدم بهبود وضعیت

اقتصادی و گسترش ناامیدی از یکسو و به سبب رهاشدگی افکار عمومی و شکاف میان دولت و جامعه از سوی دیگر، اقناع و جهت‌دهی به افکار عمومی بسیار ضعیف شده است». M11 نیز بر این باور بود که «افکار عمومی جامعه ایرانی به دلیل پمپاژ مدام اخبار منفی، ناامیدی نسبت به آینده، ناکارکردی رسانه و گسترش بی‌اعتمادی در وضعیت نامناسبی قرار دارد». M6 نیز معتقد است: «افرادی که در گذشته تجربه‌هایی از بحران‌ها، بی‌ثباتی‌های اجتماعی و اقتصادی داشته‌اند، این تجارب منفی باعث شکل‌گیری تصویری نامطمئن و مبهم از آینده در ذهن و افکارشان می‌شود».

۵-۱-۲. شرایط مداخله‌گر

شرایط گسترده و عامی را در بر می‌گیرد که ممکن است یک یا چند شرط علی را تغییر داده و اثر آن را شدید، کند، فعال و یا ضعیف‌تر نماید (استراوس و کوربین، ۱۴۰۱: ۲۱۹).

جدول ۴. شرایط مداخله‌گر

مقولات عمده (کدگذاری محوری)	برخی از مفاهیم (کدگذاری باز)	برخی کدهای مشارکت‌کنندگان
تغییرات هویتی فردی، ارزشی و اجتماعی	هویت فردگرایانه و خودمحوری	M2, M4, M8, M13
	پیروی از سبک و ذائقه زندگی غربی	M1, M2, M3, M6, M9, M12
	گذران اوقات فراغت نظارت‌گریز	M4, M5, M6, M11
	گسترش روحیه فردگرایی و منفعت‌طلبی در جامعه	M7, M11, M12
	تضاد هویتی	M4, M9, M13
هویت‌سازی رسانه‌های نوین ارتباطی	تغییر ایدئولوژی و استراتژی	M1, M2, M6, M8, M10
	اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و ماهواره‌ای جدید	M2, M7, M10, M13
	ارتباط سهل و کنترل نشده در فضای مجازی	M1, M2, M3, M6, M8, M11
	هویت‌سازی متکثر رسانه‌های ارتباطی	M3, M4, M7, M12
	کژکارکرد رسانه	M5, M9, M11
	گسترش اخبار و اطلاعات منفی از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی	M3, M6, M9

تغییرات هویت فردی، ارزشی و اجتماعی

تحوّل و دگرگونی‌هایی که امروزه در جنبه‌های خصوصی و شخصی افراد رخ داده است، ارتباط مستقیمی با پیوندهای اجتماعی اطرافشان دارد و در واقع می‌توان گفت که در عصر کنونی، مفاهیم خود و جامعه بیش از هر زمان دیگری به همدیگر وابسته شده‌اند. پس متأثر از این ارتباط و سایر تحوّلات، فردیت اشخاص هرچه بیشتر برجسته شده است. در واقع می‌توان گفت که این تحوّلات متأثر از سبک زندگی غربی بوده است که می‌تواند از یک سو باعث ایجاد دگرگونی‌های اجتماعی و افزایش رفتارهای اعتراضی و از سوی دیگر به تضعیف روحیه همبستگی و اجتماعی منجر شود. در این راستا، M12 بیان کرده که «مشاهده سبک و ذائقه زندگی غربی از سوی افراد و مقایسه سبک زندگی خود با آن، موضوعی است که بسیاری از نوجوانان و جوانان متأثر از آن به نوعی سرخوردگی و نارضایتی و سپس کنش اعتراضی دست می‌زنند». M6 معتقد بوده که «اتخاذ سبک زندگی نظارت‌گریز از سوی افراد، بیشتر از سبک زندگی نظارت‌پذیر، آنها را مستعد دست زدن به کنش‌های غیر معمول نظیر نارضایتی و اعتراض می‌نماید». از نظر M7، «به دلیل شرایط وخیم اقتصادی ناشی از تحریم‌ها و به تبع آن عدم چشم‌انداز روشن، افراد جامعه در انجام وظایف شهروندی خود دچار بی‌تفاوتی اجتماعی و گاه بدفرمانی مدنی شده‌اند». M12 نیز گفت «استیصال اقتصادی، معنایابی زندگی افراد جامعه چه در حوزه فردی و چه اجتماعی را کمرنگ کرده است و موضوعاتی همچون دینداری، اخلاقیات، جمع‌گرایی و نوع‌دوستی را دسته‌چندم کرده است».

هویت‌سازی رسانه‌های نوین ارتباطی

با ورود به عصر اطلاعات، نقش پررنگ رسانه‌های ارتباطی و اطلاعاتی سبب شکل‌گیری فضای مجازی شده که به واسطه ویژگی ناشناس بودن و همچنین فریب در این فضا، افراد هویتی کاملاً جدید و گاه متناقض با هویت اصلی و واقعی خود پیدا می‌کنند. در واقع به تعبیر گوردیلو-گارسیا، ۲۰۲۳ در عصری زندگی می‌کنیم که همه

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۵۶

دوره ۱۷، شماره ۱
زمستان ۱۴۰۳
پیاپی ۶۵

چیز در کنترل این فضاها و رسانه‌ای است و این فضاها به راحتی قادرند تا به تغییر هویت افراد و تبدیل شخصیت آنها از "من" به "ما" و پیوستنشان به گروه‌های مختلف اقدام نمایند. در این زمینه M7 بر این عقیده بوده که «اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و ماهواره‌ای جدید به راحتی قادرند تا رفتار فردی و اجتماعی افراد را تغییر داده و آنها را در معرض تقلید و هماهنگی با گروه‌های مختلف قرار دهد». M5 نیز در صحبت‌های خود آورده که «رسانه‌های داخلی ممکن است با تحریف اخبار و اطلاعات و به عبارتی، روشن نمودن کژکارکردی رسانه، هرچه بیشتر مردم را به سمت استفاده از رسانه‌های خارجی سوق دهند که نتیجه آن را می‌توان در متأثر شدن از چنین رسانه‌هایی قلمداد نمود که در مورد کنش‌های اعتراضی این موضوع به وضوح به چشم می‌خورد». M9: «گسترش اخبار و اطلاعات منفی از طریق رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی که اغلب بر بحران‌ها و مشکلات تأکید دارند، موجب تقویت احساس ناامیدی به آینده می‌شود»

۳-۱-۵. شرایط زمینه‌ای

مجموعه‌ای از شرایط و عوامل ثابت را در نظر می‌گیرد که در زمان و مکان خاصی و منطبق با شرایط ویژه‌ای قادر خواهند بود تا بر روی مسئله یا پدیده‌ای تأثیرگذار باشند (استراوس و کوربین، ۱۴۰۱، ۲۳۰).

جدول ۵. شرایط زمینه‌ای

مقولات عمده (کدگذاری محوری)	برخی از مفاهیم (کدگذاری باز)	برخی کدهای مشارکت‌کنندگان
تجارب جمعی منفی از بحران‌های اقتصادی	احساس محرومیت	M3, M4, M6, M8, M10, M11
	گسترش احساس تنزل جایگاه اقتصادی اجتماعی	M8, M11, M13
	احساس فلاکت و درماندگی	M1, M2, M5, M7, M13
سن	مسئله شکاف نسلی	M7, M11, M12

تجارب جمعی منفی از بحران‌های اقتصادی

این مقوله بیانگر آن است که تجارب تاریخی و فرهنگی جامعه در زمینه بحران‌ها و ناآرامی‌های اجتماعی می‌تواند بر احساسات فردی و جمعی در رابطه با آینده تأثیرگذار باشد. به ویژه تحولاتی که در سطح جامعه و سیاست‌گذاری‌ها در دوران بحران‌های سیاسی و اقتصادی رخ می‌دهند، به‌طور مستقیم بر شکل‌گیری این تجارب جمعی منفی تأثیر می‌گذارند. چنانچه در تأیید این گزاره، M8 بر این باور بوده که «گروه و اقشاری که محروم هستند یا احساس محرومیت اجتماعی می‌کنند، بیشتر مستعد این هستند که به رفتارها و کنش‌های اعتراضی و خشونت‌آمیز جمعی دست بزنند؛ زیرا به اصطلاح خودشان، چیزی برای باخت ندارند و فقط به دنبال تغییر زندگی و وضعیت خود هستند». از نظر M13، «جامعه ایرانی بر این باورند که جایگاه اقتصادی و اجتماعی‌شان سقوط کرده و در چارچوب سیاست‌ها و برنامه‌های دولت، چشم‌اندازی برای بهبود و ترمیم وضعیت معیشتی در آینده نیز وجود ندارد». همچنین M5 بر این باور بوده که «احساس فلاکت و درماندگی سبب می‌شوند تا فرد ناامید بدنبال اصلاح امور جهت بازگشت به وضعیت تعادل گذشته نباشد، بلکه نیروی خود را در جهت تخریب تمامی ساختارهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در آینده، هم افزا و به‌کار گیرد». M2 بیان نموده که «احساس فلاکت و درماندگی و احساس انسداد در تغییر به شیوه اعتراضات گذشته افراد جامعه را به این دریافت رسانده است که در انتظار متغیر واسطی برای وقوع اعتراضات باشند. شاید این انتظار به معنای آخرین فرصت‌های امیدآفرین جامعه برای تحوّل در اوضاع اقتصادی نیز معنا می‌شود».

سن

سن تأثیر تعیین‌کننده‌ای در زندگی فرد باقی می‌گذارد و به‌طور کلی، تجارب زندگی وی را تعیین می‌نماید و بر اساس آن، هم نقش و هم انتظارات از رفتار را مشخص می‌کند که با بالا رفتن آن، طبیعی است که در نوع تعلقات و تصمیم‌های فرد نیز تغییر و تحوّل

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۵۸

دوره ۱۷، شماره ۱
زمستان ۱۴۰۳
پیاپی ۶۵

ایجاد شود. مثلاً نمی‌توان انتظار داشت که نوجوانان، جوانان و افراد مسن به یک شکل بیندیشند و تصمیم بگیرند؛ زیرا به مقتضای فاصله نسلی میان آنها، از حیث فکری و اندیشه‌ای نیز شکافی ایجاد می‌گردد که باعث می‌شود تصمیمات متفاوتی را اعمال نمایند. در تأیید این گزاره، M12 معتقد بوده که «در کنش‌های هیجانی، معمولاً دو گروه نوجوان و جوان بیشتر تمایل دارند که در چنین فضاهایی شرکت کنند؛ زیرا آنها در مقایسه با افراد مسن، حس می‌کنند که می‌توانند زمینه‌های بیشتری را برای تغییر، دگرگونی و تحول ایجاد نمایند».

۴-۱-۵. پیامدها

هر زمانی که پدیده یا مسئله‌ای رخ دهد، بدون شک باید منتظر تبعات و پیامدهای آن نیز بود. به عبارتی، پیامد را می‌توان به مثابه برونداد و یا نتایج کنش‌ها و واکنش‌ها در نظرگرفت (استراوس و کوربین، ۱۴۰۱، ۲۳۷).

جدول ۶. پیامدهای ناامیدی

مقولات عمده (کدگذاری محوری)	برخی از مفاهیم (کدگذاری باز)	برخی کدهای مشارکت‌کنندگان
بازاندیشی در معنای زندگی	انفکاک مردم از نظام سیاسی و کاهش مشارکت اجتماعی و سیاسی	M1,M2,M5,M8,M12
	بی تفاوتی اجتماعی و اتمیزه شدن جامعه	M2,M3,M4,M7,M13
	خلق معنای جدید زندگی فردی و اجتماعی	M3,M6,M9
	ابهام آمیز بودن آینده	M5,M11,M12
	خلق معنای هویتی جدید با تکیه بر نظام‌های قبل از جمهوری اسلامی	M8,M10
افزایش رفتارهای اعتراضی	تراکم خشم (نهفته) و سرخوردگی	M1,M2,M3,M9,M13
	محرك‌های اعتراض آفرین اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی	M4,M5,M9,M13

این پدیده نشان‌دهنده بحران هویت و تلاش برای یافتن معنای جدید در زندگی است. گسترش ناامیدی به‌ویژه در طبقه متوسط و حتی حامیان نظام، موجب تغییر در دیدگاه‌های اجتماعی و فردی می‌شود. همانطور که در پیشینه تجربی آمده است (بایار، ۲۰۲۳)، افرادی که نتوانسته‌اند درک جدیدی از وضعیت زندگی پیدا کنند، به‌جای نگاه به آینده، بیشتر به گذشته‌های تاریخی و فرهنگی روی می‌آورند. این بحران‌ها باعث ایجاد یک شکاف بین نسل‌ها و گروه‌های مختلف اجتماعی می‌شود که در نهایت می‌تواند به بی‌اعتمادی اجتماعی منجر گردد. لذا با اینکه ماهیت وجودی جمهوری اسلامی پیوندی عمیق با حضور مردم داشته، اما با افزایش روند ناامیدی، جامعه بسوی اتمیزه شدن پیش می‌رود. در چنین شرایطی با افزایش فردگرایی در جامعه، بخشی از افراد خود را از حاکمیت و موضوعات مربوط به نظام سیاسی منفک کرده (بنا به دیدگاه M1) و بخشی دیگر دچار بی‌تفاوتی اجتماعی می‌شوند (مطابق با صحبت‌های M7). چنانچه از منظر M9، «به‌نظر می‌رسد گسترش روحیه بی‌تفاوتی و انفکاک اجتماعی در میان طبقه متوسط (به معنای دیگر فردگرا شدن جامعه) بیش از هر چیز ناشی از ناکارآمدی در معناسازی زندگی ایرانیان است». طبق صحبت‌های M5، «در خلق معنای جدید، از یک طرف گروه‌های مختلف مردم به‌دنبال رهاسازی خود از دغدغه‌های معیشتی و فشار ناشی از ناامیدی به کنش‌های اعتراضی گوناگون روی می‌آورند و از طرف دیگر، ناتوانی در خلق معنای جدید سبب شده که تصویری از وضعیت بسامان ایران در حوزه‌های فردی و جمعی در آینده برای مردم ترسیم نشده و فضای آینده برای ایرانیان مبهم و ناامید کننده باشد».

افزایش رفتارهای اعتراضی

این مقوله بیانگر آن است که احساس بی‌ثباتی اجتماعی و عدم وجود چشم‌انداز روشن باعث می‌شود افراد به عنوان یک واکنش به شرایط موجود، به اعتراضات و نافرمانی‌های مدنی روی آورند (پایس، ۲۰۲۳). اعتراضات اجتماعی معمولاً در واکنش به ناکامی‌های

اقتصادی و اجتماعی به‌وجود می‌آید. بررسی‌ها نشان می‌دهند که بروز اعتراضات اجتماعی به‌ویژه در ایران، زمانی شکل می‌گیرد که مردم احساس کنند مشکلات ناشی از تصمیمات داخلی است، نه فشارهای خارجی. این نشان‌دهنده نیاز به مدیریت مناسب و شفافیت در سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی است تا از بروز خشونت‌های اجتماعی جلوگیری شود. در این زمینه، احساس نارضایتی می‌تواند به محرک‌های قوی اعتراض تبدیل شود. بررسی اعتراضات اجتماعی ما را به یک نکته حائز اهمیت می‌رساند که افزایش ناکامی‌ها و ناامیدی نسبت به آینده چه در سطح فردی و چه در سطح جمعی نیازمند یک محرک برای بروز اعتراضات بوده است. به معنای دیگر، درست است که جامعه ایرانی با انباشتگی نارضایتی، ناکامی و ناامیدی به‌ویژه در بهبود وضعیت معیشت روبرو بوده (بنا به دیدگاه M3)، اما برای شکل‌گیری اعتراضات اجتماعی و حتی خشونت جمعی نیازمند یک متغیر تأثیرگذار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است که این مهم مثلاً با افزایش قیمت بنزین در سال ۱۳۹۸ فراهم شد (بنا به صحبت‌های M13). M10 نیز بر این باور بوده که «در جامعه ایرانی و با بررسی اعتراضات گذشته می‌توان دریافت که انگیزه و محرک اعتراض آفرین باید حتماً ناشی از تصمیمات اقتصادی و سیاسی نظام و بر پایه عناصر داخلی باشد؛ بدین معنا که با وجود تنگناها و فشارهای اقتصادی و گسترش ناامیدی نسبت به بهبود وضعیت معیشتی در آینده، اما جامعه ایرانی تا قبل از اعتراضات آبان ۹۸ این موضوع را ناشی از تحریم‌ها و مناسبات بین‌المللی می‌دانست و چون آن را امری خارج از دسترس و به دلیل فریبکاری نظام بین‌الملل می‌پنداشت، گرچه ناامید بود، اما دست به اعتراض خشونت‌آمیز نمی‌زد، اما آنجا که احساس کرد تنگناهای اقتصادی، اجتماعی و حتی سیاسی ناشی از اقدام دولت و یا تصمیم نظام است، به سرعت عکس‌العمل نشان داده و فشار اقتصادی جدید سبب موجی از اعتراضات شد. چنانچه سابقه این مهم را در سال ۱۳۸۸ و سپس اعتراضات ۱۳۹۶ می‌توان مشاهده کرد؛ آنجایی ناکامی و ناامیدی سبب خشم جمعی و اعتراض می‌شود که جامعه احساس کند، این دولت است که مردم را در تنگنا قرار داده است».

۵-۱-۵. راهبردها

انسان‌ها با وقوع هر پدیده‌ای، راهبردها و تدابیری برای پاسخ به آن پدیده در قالب عمل/تعامل^۱ از خود نشان می‌دهند. به عبارتی، وقوع هر پدیده و معضل اجتماعی نیازمند حل آن و یا فروکاستن از قدرت آن می‌باشد که این امر مستلزم اتخاذ راه‌حل تدابیر و راهبردهای مختلف در قالب کنش و واکنش از سوی انسان‌هاست (استراوس و کورین، ۱۴۰۱: ۲۴۲). چنانچه راهبردهایی که مصاحبه‌شوندگان طی گفتگوی خود پیشنهاد داده‌اند، در جدول شماره (۷) آمده است.

جدول ۷. راهبردهای تقویت امید به آینده

مقولات عمده (کدگذاری محوری)	برخی از مفاهیم (کدگذاری باز)	برخی کدهای مشارکت‌کنندگان
اصل متناسب‌سازی انتظارات و مطالبات با توانمندی‌های دولت مستقر	کاهش احساس محرومیت و نارضایتی	M1, M2, M3, M6, M8, M11, M12, M13
	کاهش سطح مطالبه‌گری از طریق تفکیک زمانی	M4, M5, M10, M12
	پرهیز از وعده‌های انتخاباتی مشکل‌الوصول	M1, M4, M7, M8, M9, M13
اصل برنامه‌ریزی در جهت مدیریت افکار عمومی	تغییر ذهنیت و اقناع افکار عمومی	M4, M6, M9, M11
	ایجاد فضای گفتگوی عمومی	M1, M2, M5, M9, M10
	تقویت اعتماد به نهادهای اجتماعی و دولتی	M4, M7, M9, M11
اصل بازنمایی این همانی بین کارگزار با توده	بازتولید انسجام ملی	M2, M3, M5, M9, M10
	برجسته‌سازی وحدت حکومت/جامعه	M5, M9, M10
	مدیریت فضای رسانه‌ای	M1, M3, M8, M12
اصل بازنمایی زیست مؤمنانه	ساده‌زیستی مسئولان	M1, M2, M6, M9, M13
	بازنمایی جلوه‌های واقعی زندگی مسئولان نظام	M5, M9, M10, M11, M13
اصل احساس تعادل در سیاست‌های داخلی و خارجی	تفکیک دستاوردهای خارجی و داخلی	M7, M11, M12, M13
	پررنگ کردن دستاوردهای داخلی	M7, M11
	تأکید بر آینده‌نگری و برنامه‌های بلند مدت	M2, M6, M9

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۶۲

دوره ۱۷، شماره ۱
زمستان ۱۴۰۳
پیاپی ۶۵

اصل متناسب سازی انتظارات و مطالبات با توانمندی های دولت مستقر

از آنجا که شکاف بین انتظارات عمومی و توانمندی های دولت یکی از عوامل اصلی نارضایتی اجتماعی است، لازم است تا انتظارات مردم به طور واقع بینانه با توانمندی های اقتصادی و سیاسی دولت هماهنگ شود. این مسئله می تواند از بروز ناامیدی های بیشتر جلوگیری کرده و به تعادل اجتماعی کمک کند. بخشی از صحبت های M2: «افزایش شکاف میان سطح انتظارات و توانمندی های دولت در برآوردن مطالبات در سال های گذشته موجب تشدید احساس محرومیت و نارضایتی شده است؛ بنابراین تلاش در راستای کاهش احساس محرومیت و میزان نارضایتی اجتماعی، یکی از مؤلفه هایی است که می بایست از سوی دولت ها مطرح نظر قرار گیرد». همچنین از منظر M12، «در میان مطالبات کنونی جامعه ایرانی علاوه بر دغدغه های معیشتی، انتظارات سطح بالایی نیز وجود دارد که در شرایط کنونی امکان برآورده شدن آن ها حداقل در بازه زمانی کوتاه مدت وجود ندارد. برای مثال، برطرف سازی کامل تحریم ها با توجه به شرایط فضای بین المللی و الگوی رقابت و دشمنی کشورها با جمهوری اسلامی ایران، امری دشوار و نیازمند زمان طولانی است؛ بنابراین با توجه به حضور مدت دار مشکلات ساختاری و تحریم ها و مقدرات نظام سیاسی، در گام نخست باید سطوح مطالبه گری را کاهش داد».

اصل برنامه ریزی در جهت مدیریت افکار عمومی

برای کاهش تنش های اجتماعی و جلوگیری از بروز اعتراضات، مدیریت مؤثر افکار عمومی ضروری است. از طریق اطلاع رسانی شفاف، اقناع جامعه و کاهش نگرانی ها، می توان جلوی تشویش های اجتماعی را گرفت. این امر به ویژه در مواقع بحرانی و تصمیمات بزرگ اقتصادی و سیاسی اهمیت دارد. بخشی از صحبت های M6: با وجود اینکه مشکلات اقتصادی در حوزه های مختلف، جامعه ایرانی را درگیر کرده است، اما متغیر واسطی که سبب می شود مشکلات به رویکردهای اعتراضی بدل شوند، ذهنیت

افکار عمومی است که بایستی تغییر و تعدیل پیدا کند؛ زیرا همین ذهنیت افکار عمومی است که اگر تعدیل نشود، مدام با پمپاژ عملیات روانی دشمن، سبب افزایش تشویش و نگرانی افراد می‌شود». چنانچه در تکمیل صحبت‌های M6، مصاحبه شونده M10 معتقد بوده که «از طریق ایجاد بستری برای تبادل نظر و شنیدن نگرانی‌ها و نظرات مردم، می‌توان به تقویت اعتماد عمومی و کاهش احساس ناامیدی کمک کرد».

اصل بازنمایی این همانی بین کارگزار با توده

ایجاد وحدت میان دولت و مردم از طریق نشان دادن همدلی و ساده‌زیستی مسئولین می‌تواند به ترمیم شکاف اجتماعی کمک کند. این موضوع می‌تواند حس همبستگی را تقویت کرده و اعتماد عمومی را بازیابی کند. بخشی از صحبت‌های M5: «درست است که شکاف عمیقی میان حکومت و جامعه شکل گرفته است؛ اما بازنمایی مکرر این موضوع در میان افکار عمومی که «میان مسئولین و افراد جامعه پیوندی وجود ندارد و یا تضعیف شده است»، سبب شده تا جامعه فاصله بیشتری از حکومت گرفته و کم‌کم مفهوم «دیگری» برای حکومت بازنمایی شود، در صورتی که حتی اگر حدی از این شکاف نیز وجود داشته باشد باید از طریق برجسته‌سازی وحدت حکومت/جامعه، انسجام ملی را باز تولید نمود». همچنین M12 بر این عقیده بوده که «یکی از مهمترین ترمیم‌کننده‌های شکاف ایجاد شده میان مردم و مسئولین، اقدامات دولت و مدیریت فضای رسانه‌ای خواهد بود که قادر است انرژی حیات‌بخشی را به جامعه و ارکان حکومت تزریق نماید، در غیر این‌صورت با استمرار وضعیت فعلی، تداوم هرج و مرج و یا بی‌ثباتی و ... گزینه‌های در انتظار جامعه ایرانی خواهند بود».

اصل بازنمایی زیست مؤنانه

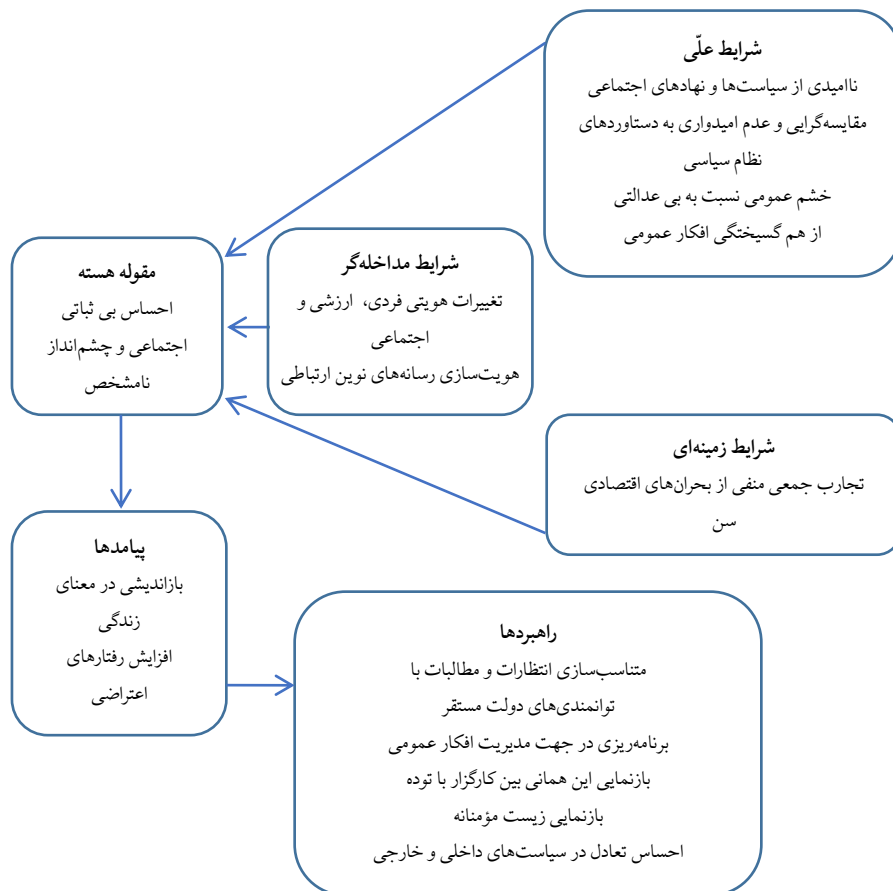
در شرایط بحرانی، مسئولین باید با زندگی ساده و مشابه مردم عادی خود را به جامعه نزدیک کنند تا اعتماد عمومی بازگردد. بازنمایی این گونه زندگی‌ها از طریق رسانه‌ها می‌تواند به ایجاد حس همبستگی و کاهش فاصله‌ها کمک کند. بخشی از صحبت‌های M9: «اکنون تحت تأثیر بازنمایی از نحوه زیست برخی از مسئولین گذشته فهم کسر

بالایی از جامعه مبنی بر این درک است که در شرایط بحران اقتصادی، مقامات حکومتی دارای زندگی متفاوتی می‌باشند و به همین سبب، بسیاری از دغدغه‌های اقتصادی طبقه فرو دست را درک نمی‌کنند. از این رو احساس یگانگی و همدلی میان حکومت و جامعه مدام در حال کاهش است و این موضوع مستلزم ساده زیستی مسئولان و نزدیکی هرچه بیشتر آنها به بقیه مردم است». از منظر M13، «با توجه به فاصله ایجاد شده بین مردم عادی و مسئولین، به نظر می‌رسد مرجع‌سازی از زندگی مؤمنانه افراد و بازنمایی جلوه‌های واقعی از زندگی مقام معظم رهبری و سایر مقامات از طریق فضای رسانه‌ای و شبکه‌های اجتماعی تا حدّ بسیاری می‌تواند حس همدلی و یکرنگی را در جامعه ایجاد کند».

اصل احساس تعادل در سیاست‌های داخلی و خارجی

تأکید بر دستاوردهای داخلی و کاهش تمرکز صرف بر مسائل خارجی می‌تواند موجب احساس تعادل و پشتیبانی بیشتر از سیاست‌های داخلی گردد. در این راستا، ایجاد هماهنگی بین سیاست‌های داخلی و خارجی می‌تواند موجب افزایش کارآمدی دولت در نظر مردم شود. بخشی از صحبت‌های M7: «هدایت افکار عمومی به سوی مذاکرات برجامی به امید کسب دستاورد در کاهش تحریم‌ها (در سنوات گذشته)، آنچنان ذهنیت ایرانیان را مشغول مذاکرات، موضع‌گیری‌های سیاسی کشورهای غربی و تحریم‌ها نموده است که جامعه دریافت اندکی از موفقیت در سیاست‌های داخلی و دستاوردهای خارجی غیر برجامی دارد. از همین رو کسری از جامعه ایران اینطور می‌اندیشند که حکومت بیش از مسائل داخلی و سیاست‌ورزی در عرصه داخلی به استراژی‌های دیپلماسی توجه نموده و تصمیمات پر هزینه‌ای را در پیش گرفته است». M11 نیز بر این باور بوده که «توجه به مسائل داخلی و اتخاذ تصمیمات استراتژیک در این زمینه می‌تواند تا حدّ بسیاری بر ذهنیت جامعه نسبت به کارآمدی حکومت و ایجاد تعادل میان مناسبات سیاست خارجی و داخلی اثرگذار باشد». M6: «ارائه برنامه‌ها و پروژه‌های بلندمدت که بر تغییرات مثبت و پایدار در جامعه تأکید دارند، می‌تواند به ایجاد تصویری امیدوارکننده از آینده کمک کند».

شکل ۱. مدل مفهومی «احساس بی‌ثباتی اجتماعی و چشم‌انداز نامشخص»

بر اساس مدل مفهومی فوق، هسته مرکزی و مقوله اصلی مدل مفهومی، «احساس بی‌ثباتی اجتماعی و چشم‌انداز نامشخص» است که تحت تأثیر شرایط علی (ناامیدی از سیاست‌ها و نهادهای اجتماعی؛ مقایسه‌گرایی و عدم امیدواری به دستاوردهای نظام سیاسی؛ خشتم عمومی نسبت به بی‌عدالتی؛ از هم‌گسیختگی افکار عمومی) و در کنار شرایط زمینه‌ای (تجارب جمعی منفی از بحران‌های اقتصادی؛ سن) و مداخله‌گر (تحولات هویتی فردی، اجتماعی و هویت‌سازی رسانه‌های نوین ارتباطی)

منجر به بروز پیامدهای از قبیل: بازاندیشی در معنای زندگی و افزایش رفتارهای اعتراضی خواهد شد؛ که راهبردها و تدابیری برای پاسخ به این پیامدها در قالب (متناسب سازی انتظارات و مطالبات با توانمندی های دولت مستقر؛ برنامه ریزی در جهت مدیریت افکار عمومی؛ بازنمایی این همانی بین کارگزار با توده؛ بازنمایی زیست مؤنانه؛ احساس تعادل در سیاست های داخلی و خارجی)، از منظر نخبگان علمی پیشنهاد می شود.

۶. بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف واکاوی رابطه بین امید به آینده و بروز اعتراضات اجتماعی، از منظر نخبگان علمی و با رویکردی کیفی و بین رشته ای صورت بندی شد. یافته های این تحقیق نشان داد که ناامیدی اجتماعی در زمینه ای پیچیده از تجربه های ذهنی و عینی، در قالب مفهومی کلیدی به نام «احساس بی ثباتی اجتماعی و چشم انداز نامشخص» بازنمایی می شود. این احساس، نه صرفاً حالتی روان شناختی یا ادراکی، بلکه نوعی درک جمعی از فروپاشی نظم امیدبخش، نبود افق روشن برای تغییر، و ناتوانی در پیوند حال با آینده است.

در سطح نظری، این یافته ها را می توان با بهره گیری از نظریه «امید» اسنایدر (۲۰۰۰) تحلیل کرد؛ جایی که ناتوانی در تعریف اهداف روشن، ایجاد مسیرهای دستیابی به آن ها و بی باوری به توان تغییر، منجر به زوال امید می شود. همچنین، نظریه آنومی مرتون (۲۰۰۵) توضیح می دهد که گسست میان اهداف فرهنگی و ابزارهای مشروع رسیدن به آن، می تواند به ناامیدی و در نهایت، بروز رفتارهای انحرافی و اعتراضی منجر شود. یافته های مقاله نیز نشان داد که بسیاری از نخبگان، فقدان کارآمدی ساختار سیاسی، ناکامی در تحقق وعده ها، و خشم نسبت به نابرابری را از علل فروپاشی امید در میان اقشار مختلف جامعه قلمداد می کنند.

از این منظر، احساس بی‌ثباتی اجتماعی تنها یک نشانه نیست، بلکه یک سازوکار زمینه‌ساز است؛ سازوکاری که منجر به خلق معناهای جدید زندگی، تشدید فردگرایی، گسست میان مردم و نهادهای حکمرانی، و در نهایت بروز رفتارهای اعتراضی می‌شود. این یافته‌ها با نظریه‌های بسیج سیاسی و گفتمان مقاومت (گوردیلو- گارسیا، ۲۰۲۳) نیز همخوانی دارد؛ چرا که نشان می‌دهد چگونه شبکه‌های اجتماعی، تجربیات منفی اقتصادی و فرهنگی، و تحولات ارزشی به مثابه محرک‌های ثانویه، ظرفیت اعتراض را در جامعه بالا می‌برند.

اهمیت این یافته‌ها در بافت خاص ایران، دوچندان است. جامعه ایرانی با تراکم بحران‌هایی مواجه است که از یک سو، به دلیل تحریم‌ها، نابرابری ساختاری و انسداد ارتباطی، امکان تحقق اهداف فردی و جمعی را تضعیف کرده و از سوی دیگر، به واسطه ضعف سیاست‌گذاری و بی‌اعتمادی عمومی، چشم‌انداز تغییر را مبهم ساخته است. در چنین شرایطی، حتی کوچک‌ترین تصمیم‌های اقتصادی می‌توانند به کنش‌های اعتراضی بزرگ منتهی شوند، چرا که جامعه احساس می‌کند نه تنها مسیر رشد بسته است، بلکه امید به آینده نیز به‌طور سیستماتیک تضعیف شده است.

نتایج پژوهش حاضر نیز در همین بستر، دلالت بر این داشت که مؤلفه‌هایی چون ناامیدی از سیاست‌ها و نهادهای اجتماعی، مقایسه‌گرایی و عدم امیدواری به دستاوردهای نظام سیاسی، خشم عمومی نسبت به بی‌عدالتی و از هم گسیختگی افکار عمومی ایرانیان به عنوان شرایط علیّی به وجود آورنده اعتراضات شناخته شدند. همچنین، تجارب جمعی منفی از بحران‌های اقتصادی و سن به عنوان شرایط زمینه‌ای و تغییرات هویت فردی، ارزشی و اجتماعی و هویت‌سازی رسانه‌های نوین ارتباطی به عنوان شرایط مداخله‌گر در وقوع کنش‌های اعتراضی مطرح گردید. از مقولاتی مانند بازاندیشی در معنای زندگی و افزایش رفتارهای اعتراضی نیز به عنوان پیامدهای افزایش موج ناامیدی یاد شد. با توجه به جنبه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی کنش‌ها، این پیامدها در قالب تغییرات اجتماعی به ویژه در بروز اعتراضات جمعی قابل مشاهده هستند.

در نهایت و در راستای مدیریت این پیامدها و مواجهه مناسب و مطلوب با آنها و به تبع آن، تعدیل موج ناامیدی و تبدیل آن به امید و آرامش، نتایج نشان داد که اصل متناسب‌سازی انتظارات و مطالبات با توانمندی‌های دولت مستقر، اصل برنامه‌ریزی در جهت مدیریت افکار عمومی، اصل بازنمایی این همانی بین کارگزار با توده، اصل بازنمایی زیست مؤنانه و اصل احساس تعادل در سیاست‌های داخلی و خارجی می‌تواند به عنوان راهبردهای مؤثر در کاهش ناامیدی و تبدیل آن به امید و آرامش در نظر گرفته شوند.

نتایج همچنین نشان داد افزایش ناامیدی در دستیابی جامعه به‌ویژه در اهداف، مطالبات و انتظارات موجب افزایش اضطراب و تراکم خشم افراد در جامعه می‌شود. این امر نیازمند درک عمیق‌تر از معنای ذهنی و فرهنگی جامعه ایرانی است که در آن نارضایتی و ناامیدی به دو جنبه مهم تقسیم می‌شود: اعتراضات خیابانی با مطالبات گوناگون و تلاش برای خلق معانی جدید در زندگی فردی و اجتماعی. در این راستا، مردم به دلیل شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، دستیابی به اهداف خود را امری ناممکن می‌بینند و برای رسیدن به آن تلاش نمی‌کنند. به عبارت دیگر، هدف برای افراد به نقطه‌ای تاریک تبدیل می‌شود که جامعه و شرایط آن را عامل اصلی ناکامی می‌دانند. در نتیجه، افراد دچار نارضایتی و ناامیدی از بهبود وضعیت خود و جامعه در آینده می‌شوند. این نارضایتی بر انگیزه‌ها و نگرش‌های آینده افراد تأثیر می‌گذارد و ممکن است آنها را به سمت کنش‌های هیجانی سوق دهد. این یافته‌ها با تحقیقات پیشین همچون مطالعه فلشر و فینسترا (۲۰۲۳)، مور و همکاران (۲۰۲۳)، عزیزی و وان وین (۲۰۲۳)، رومانوز و همکاران (۲۰۲۲) و همبرا و همکاران (۲۰۲۰) همراستا است. مثلاً مور و همکاران (۲۰۲۳) در تحقیق خویش نشان دادند نارضایتی سیاسی بر ظرفیت اعتراض تأثیرگذار است و اعتراض به واقع به عنوان پاسخی به نارضایتی از اهداف خاص اجتماعی قلمداد می‌گردد. چنانچه افرادی چون M2, M3, M5, M8, M10 نیز در صحبت‌های خویش بر این موضوع صحه گذاشته بودند.

پژوهش حاضر همچنین نشان داد احساس محرومیت نسبی یکی از عوامل اصلی گسترش موج ناامیدی است. این محرومیت زمانی گسترش پیدا می‌کند که امکان مقایسه وضعیت اجتماعی و اقتصادی به راحتی فراهم گردد؛ بدین معنا که طبقات مختلف جامعه خود را با یکدیگر مقایسه کرده و به این نتیجه می‌رسند که وضعیت زندگی آن‌ها پایین‌تر از حدّ متعارف است، که این امر به احساس ناامیدی منتهی می‌شود. از طرفی، در نظر گرفتن توقعات افراد و میزان دستیابی به آن انتظارات، موضوعی است که افراد وضعیت محرومیت یا عدم محرومیت خود را با آن می‌سنجند. در این تحقیق نیز به وضوح مشخص شد که محرومیت نسبی منجر به گسترش ذهنیت ناامیدی و به تبع آن، کنش‌های هیجانی مانند اعتراض خواهد شد. این نتیجه با تحقیقات پایس (۲۰۲۳) و گریفیتس (۲۰۱۹) همسو است. مثلاً گریفیتس (۲۰۱۹) چنین استدلال نموده که اعتراض سیاسی به واقع زمانی رخ می‌دهد که شهروندان محرومیت نسبی را تجربه می‌کنند که این محرومیت نسبی نیز به واسطه مقایسه شرایط شخصی خویش با گروه‌های دیگر یا با شرایط خود در گذشته به دست می‌آید. چنانچه در این پژوهش افرادی نظیر M3, M4, M6, M8, M10, M11 در مصاحبه‌های خود به این موضوع توجه کرده بودند.

بعلاوه، نتایج نشان داد از هم گسیختگی افکار یا تحوّل ذهنی و هویتی ناشی از نقش رسانه‌ها، فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و ماهواره‌ای نیز افراد را به سمت کنش جمعی (در اینجا اعتراض) سوق می‌دهد. این یافته با الگوی نظری بسیج همسو است و نشان می‌دهد که رسانه‌ها و فضای مجازی می‌توانند افراد را از من فردی به جمعی تغییر دهند در این پژوهش مشخص شد که ناامیدی اجتماعی از یک سو متأثر از واقعیت‌های جامعه و از سوی دیگر تحت تأثیر فضای مجازی و رسانه‌ها شکل می‌گیرد که می‌تواند زمینه‌های وقوع کنش‌های سیاسی را فراهم سازد. این نتیجه با مطالعات گوردیلو-گارسیا (۲۰۲۳)، شارزبرگ (۲۰۲۳)، لویزاری و سیروچیچ (۲۰۲۲)، یسنوویتز (۲۰۲۱)، هرسیج و ربیعی نیا (۱۴۰۲) و فضلعلی (۱۳۹۹) همراستا است. مثلاً سینوویتز (۲۰۲۱) در

تحقیق خویش بیان نمود که از هم گسیختگی افکار موجبات خلق معانی جدیدی را فراهم می‌کند که به واسطه آن، افراد قادرند تا هویت جدیدی را برای خود شکل داده و متأثر از رفتار دیگران به کنش تقلیدوار اقدام نمایند. چنانچه این برداشت از سوی افرادی چون M2, M5, M7, M10, M11, M12, M13 در صحبت‌هایشان آمده بود که فضای مجازی و رسانه‌های بیرونی، فضایی آزاد و سهل هستند که با تأثیر بر روی افکار آدمیان، به راحتی آنها را آماده پذیرش هر نوع الگویی می‌کند.

در نهایت، تجارب جمعی منفی از بحران‌های اقتصادی به عنوان یکی از شرایط زمینه‌ای مورد بحث قرار گرفت. نتایج نشان داد که افرادی که تجارب منفی از بحران‌های اقتصادی دارند، احساس نیاز به تغییرات عمیق و ریشه‌ای دارند تا بتوانند وضعیت خود را بهبود بخشند و برای تحقق این امر نیروهای خود را هم افزا می‌کنند. این یافته نیز با مطالعات وایکرت (۲۰۲۲) و سردارنیا و البرزی (۱۴۰۱) همسو و با مطالعه اسماعیل زاده آشینی و عظیمی دولت آبادی (۱۴۰۱)، که نقش اقتصاد را در بروز کنش‌های اعتراضی کمرنگ‌تر از سایر عوامل دیده‌اند، ناهمسو بود. مطالعه وایکرت (۲۰۲۲)، نشان داد هنگامی که جامعه، هدف محور باشد، ثروت و امکانات مادی بیش از همه مورد توجه قرار می‌گیرد. حال افرادی که در شرایط بحران اقتصادی از منابع کمتری بهره‌مند می‌شوند و احساس می‌کنند برای کسب ثروت و بی‌نیازی از نیازهای اولیه هیچ احتمالی وجود ندارد یا فضای جامعه احتمال دستیابی را به‌شدت محدود کرده است و تنها تبعیض‌های اجتماعی منجر به دستیابی بخشی از اهداف می‌شود، دچار احساس خشم، سرخوردگی، بی‌هنجاری و هنجارگسیختگی می‌شوند. موضوعی که به مثابه ابزار ناامیدی و تبعات آن نظیر پیوستن به کنش‌های جمعی اعتراضی، در بیانان M1, M2, M5, M6, M9, M13 اشاره شده بودند. در مقابل، مطالعه اسماعیل زاده آشینی و عظیمی دولت آبادی (۱۴۰۱) در بخش واکاوی کنش‌های اعتراضی سال ۱۳۸۸ به این نتیجه رسیده بود که نقش اقتصاد در بروز کنش‌های اعتراضی، کمتر از سایر عوامل بوده و نقش خاصی برای آن قائل نشده و آنچه بیش از همه به چشم آمده بود، عوامل سیاسی و

امنیتی بوده است. البته نتایج این تحقیق در بخش مربوط به واکاوی کنش‌های اعتراضی سال ۱۳۹۶ نیز به دلیل تأکید بر نقش عوامل اقتصادی، با نتایج تحقیق حاضر همسو بوده است.

در نهایت، با ابتناء به نتایج پژوهش حاضر می‌توان گفت مدل مفهومی ارائه‌شده در این تحقیق که بر محور «احساس بی‌ثباتی اجتماعی و چشم‌انداز نامشخص» بنا شده، می‌تواند الگویی تحلیلی برای فهم زمینه‌های شکل‌گیری اعتراضات و بروز رفتارهای جمعی در ایران باشد. این مدل به‌خوبی نشان می‌دهد که چگونه ناامیدی، از یک احساس فردی، به یک بحران اجتماعی و سپس به یک کنش اعتراضی بدل می‌شود.

بر این اساس، راهبردهای پیشنهادی نخبگان نیز باید در متن این تحلیل فهمیده شود: کاهش شکاف میان انتظارات و توانایی‌های دولت، بازسازی اعتماد عمومی، اصلاح سیاست‌های رسانه‌ای، و بازنمایی زندگی ساده و شفاف مسئولان، نه صرفاً توصیه‌های اخلاقی، بلکه ابزارهایی برای بازسازی امید و مهار اعتراض‌اند.

در پایان، این مقاله تلاش کرد تا پیوندی نظری، تجربی و بومی میان مفاهیم کلیدی «امید» و «اعتراض» برقرار کرده و از خلال نگاه نخبگان علمی، مسیرهای تبیین و مواجهه با بحران‌های اجتماعی در ایران امروز را ترسیم کند. در شرایطی که آینده مبهم و سرمایه اجتماعی در معرض فرسایش است، بازسازی امید، نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی برای بقاء نظم اجتماعی و ثبات سیاسی خواهد بود.

۷. تعارض منافع

یافته‌های این مطالعه هیچ‌گونه تضادی با منافع شخص یا سازمانی ندارد.

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۷۲

دوره ۱۷، شماره ۱
زمستان ۱۴۰۳
پیاپی ۶۵

منابع

- احمدی، یعقوب (۱۳۹۸). تأثیر انواع سرمایه اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی بر انواع مشارکت سیاسی مورد مطالعه: شهروندان ۱۸ سال به بالای سنندج. فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۰(۳)، ۲۲-۱. doi: 10.22108/JAS.2019.110615.1366
- استراوس، انسلم؛ و کوربین، جولیت (۱۴۰۱). مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه‌زمینه‌ای (ترجمه ابراهیم افشار). تهران: نشر نی.
- اسماعیل‌زاده آشین، سعیده؛ و عظیمی دولت‌آبادی، امیر (۱۴۰۱). بررسی عوامل مؤثر بر کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران (سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶). فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۸(۵۹)، ۲۵-۱.
- خانیکی، هادی؛ و خجیر، یوسف (۱۳۹۷). رسانه‌های اجتماعی و مشارکت سیاسی؛ فراتحلیل مشارکت سیاسی کاربران رسانه‌های اجتماعی. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۱(۱)، ۱۲۸-۱۰۱. doi: 10.22035/isih.2019.3122.3422
- سردارنیا، خلیل‌اله؛ و البرزی، هنگامه (۱۴۰۱). تحلیل اعتراضات صنفی - اجتماعی اخیر در ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰) از منظر نظریه سیاست خیابان. فصلنامه پژوهش‌های رهبردی سیاست، ۱۱(۴۰)، ۱۵۰-۱۰۷. doi: 10.22054/qpps.2021.64113.2938
- طالبان، محمدرضا (۱۳۹۹). دینداری و پتانسیل اعتراض سیاسی. فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، ۱۱(۱)، ۱۷۶-۱۴۳. doi: 10.29252/jspi.11.1.143
- فضلعلی، رضا (۱۳۹۹). مقایسه تأثیرگذاری رسانه ملی ج.ا.ایران و رسانه‌های فارسی زبان معاند در حوادث آبان ۹۸ (بر مبنای نظریه آشوب جیمز روزنا). مجله بین‌المللی پژوهش ملل، ۵(۵۲)، ۲۰-۱.
- فلیک، اووه (۱۴۰۱). درآمدی بر تحقیق کیفی (ترجمه هادی جلیلی). تهران: نشر نی.
- کشاوری، خدیجه (۱۴۰۲). امید و ناامیدی در جامعه ایران: مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۶(۳)، ۹۳-۱۲۰. doi: 10.22035/jicr.2023.3168.3472
- معینی‌پور، مسعود؛ و تویبانی، منصور (۱۴۰۲). پیامدهای سیاسی و اجتماعی امنیتی شدن اعتراضات در جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه علوم سیاسی، ۲۶(۳)، ۴۰-۲۲. doi: 10.22081/PSQ.2024.66701.2795
- میرزائی، عزت‌اله؛ و کشاوری، مقدم، الهام (۱۴۰۲). کاربست نظریه نافرمانی مدنی جین شارپ بر کنش‌های اعتراضی ایران. نشریه امنیت پژوهی، ۱۱(۲)، ۴۳-۹.
- هرسیچ، حسین؛ و ربیعی‌نیا، بهمن (۱۴۰۲). الگوی شکل‌گیری جنبش‌های اعتراضی با تأکید بر نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی. فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۴(۳)، ۲۲-۱. doi: 10.22108/JAS.2023.136185.2367

- Abdolzadeh, S., Abbaszadeh S.Y., & Yarmohammadzadeh, P.(2023). Visualization of Social Capital Knowledge Based on a Pathology in the Education System Using a Fuzzy Approach. *International Journal of Knowledge Processing Studies*, 3(4), 1- 11. doi: 10.22034/kps.2023.384558.1100
- Azizi, H. R., & Van Veen, E. (2023). Protests in Iran in comparative perspective: A revolutionary state in trouble, *CRU Report*, https://www.clingendael.org/sites/default/files/2023-03/Protests_in_Iran.pdf
- Bayar, E. (2023). *The Rise and Fall of a Social Movement in Iran: The Iranian Green Movement*. Yuzuncu Yil University. doi:10.52477/sls.2023.13
- Bhambra, G., Medien, K. & Tilley, L.(2020).Theory for a global age: From nativism to neoliberalism and beyond. *Current Sociology*, 68, 2, 137-148. doi: 10.1177/0011392119886864
- Caiani, M. (2023). Framing and social movements. *Discourse Studies*, 25(2). doi: 10.1177/1461445623115
- Damhof, L., & Gulmans, J. (2023). Imagining the impossible: An act of radical hope. *Possibility Studies & Society*, 1(1-2), 51-55. doi: 10.1177/27538699231174821 (Original work published 2023)
- Dean, H. (2019). *Social Policy*. Cambridge: Polity.
- Della Porta, D. (2020). Protests as critical junctures: some reflections towards a momentous approach to social movements. *Social Movement Studies*, 19(5/6), 556-575. doi:10.1080/14742837.2018.1555458
- Dubowitz, M. & Kittrie, O. (2023). *Strategy for a New Comprehensive U.S. Policy on Iran, A division of the Foundation For Defense Of Democracies*. Washington, DC.
- Flesher, C. & Feenstra, R.A. (2023). Reconsidering social movement impact on democracy: the case of Spain's movement. *Social Movement Studies*, 22(3), 273-303. doi: 10.1080/14742837.2023.2190090
- Ganti, A. (2023). Rational Choice Theory: What It Is in Economics, With Examples, <https://www.investopedia.com/terms/r/rational-choice-theory.asp>
- Gordillo-García, J. (2023). Social movements and political-emotional communities: an approach from the Movement for Peace with Justice and Dignity in Mexico. *Social Movement Studies*, 24(2), 239-256. doi:10.1080/14742837.2023.2216646
- Greco, S. (2023). Hope in the Sociological Thoughts of some Founding Fathers. *The American Sociologist*, 54, 56-75, doi: 10.1007/s12108-022-09555-y
- Greenhalgh, T. (2023). Books: Digital Development: Stories of Hope from Health and Social Development. *British Journal of General Practice*, 73(726), 32-33. doi: 10.3399/bjgp23X731673

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۷۴

دوره ۱۷، شماره ۱
زمستان ۱۴۰۳
پیاپی ۶۵

- Griffiths, M. (2019). These Days Are Ours: Young Disabled People's Experiences of Activism and Participation in Social Movements, in Berghs M., Chataika, T., ElLahib, Y. & Dube, K. (Eds.) *The Routledge Handbook of Disability Activism*. London: Routledge. doi: 10.4324/9781351165082
- Krafft, A. (2023). Societal Hope. Profile's Stock Exchange ebook, 2, 127-135. doi:10.1007/978-3-662-66205-2_17
- Krafft, A. M., Guse, T., & Slezackova, A. (Eds.). (2023). *Hope across cultures: Lessons from the international hope barometer*. Springer Nature Switzerland AG. doi: 10.1007/978-3-031-24412-4
- Lavizzari, A., & Siročić, Z. (2022). Contentious gender politics in Italy and Croatia: diffusion of transnational anti-gender movements to national contexts. *Social Movement Studies*, 22(4), 475–493. doi: 10.1080/14742837.2022.2052836
- Merton, R.K. (2005). Merton's strain theory. available at: [http:// home.comcast.net/~ddemelo/crime/mert_strain.html](http://home.comcast.net/~ddemelo/crime/mert_strain.html)
- Moore, J., Soltani, A., Fitzpatrick, K., & Carl, N. (2023, May 19). Iran Update. Retrieved from <https://www.understandingwar.org/backgrounder/iran-update-may-19-2023>
- Pais, R., (2023). Social Movements and Development. *Social Development Issues*, 44(3), 5. doi: 10.3998/sdi.3711
- Parry, A., Jhaveri, A., Moore, J., Soltani, A., Ganzeveld, A., & Carl, N. (2023). Iran Update, Indicator List Graphic. Retrieved from <https://www.understandingwar.org/backgrounder/iran-update-october-12-2023>
- Romanos, E., Sola, J., & Rendueles, C. (2022). The political economy of the Spanish Indignados: political opportunities, social conflicts, and democratizing impacts. *Social Movement Studies*, 22(3), 438–457. doi: 10.1080/14742837.2022.2061940
- Romanos, E., Sola, J., & Rendueles, C. (2022). The political economy of the Spanish Indignados: political opportunities, social conflicts, and democratizing impacts. *Social Movement Studies*, 22(3), 438–457. doi: 10.1080/14742837.2022.2061940
- Sajadi, H. (2023). Iranian Woman's Movement: Political Opportunities and New Forces, *Journal Of International Womens Studies*, 25(2). <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol25/iss2/6/>
- Sakhaei, S., Soroori Sarabi, A., & Alinouri, S. (2024). Teaching IT Use to Elderly: A Media Literacy Solution. *Journal of Cyberspace Studies*, 8(2), doi: 10.22059/jcss.2024.101608.
- Schaarsberg, S.K. (2023). Don't just do something, sit there: contemplative activism and 'being political' as prefigurative politics, *Social Movement Studies*, doi: 10.1080/14742837.2023.2221636
- Soroori Sarabi, A., Arsalani, A., & Toosi, R. (2020). Risk management at hazardous jobs: A

new media literacy?. *Socio-Spatial Studies*, 4(1), 13-24. doi: 10.22034/soc.2020.212126

Soroori Sarabi, A., Zamani, M., Ranjbar, S., Rahmatian, F. (2023). Innovation – But with Risk: The Strategic Role of IT in Business Risk Management. *Journal of Cyberspace Studies*, 7(2). doi: 10.22059/jcss.2023.101605

Tarozzi, M. (2023). Futures and hope of global citizenship education. *International Journal of Development Education and Global Learning*, 15 (1), 44–55. doi: 10.14324/IJDEGL.15.1.05

Verhoeven, I. & Duyvendak, J. W.(2017). Understanding governmental activism. *Social Movement Studies*, 16, 5, 564-577. doi: 10.1080/14742837.2017.1338942

Wickert, C. (2022). Theory of differential opportunities (Cloward & Ohlin), <https://soztheo.de/theories-of-crime/learning-subculture/theory-of-differential-opportunities-cloward-ohlin/?lang=en>

Yesnowitz, J.C. (2021). How social movements can save democracy: democratic innovations.

مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی

۷۶

دوره ۱۷، شماره ۱

زمستان ۱۴۰۳

پیاپی ۶۵